

Anders Andrén

Städer och kungamak — en studie i Danmarks politiska geografi före 1230¹

Inledning

Hur ska de medeltida och fr a de tidigmedeltida städerna förklaras? Var handeln eller kungamakten den mest avgörande faktorn? Växte städerna fram som handelsplatser, vilka efter hand kom under politisk kontroll eller var de en form av maktkoncentrationer, till vilka handel efter hand blev knuten? Ja, så kan diskussionen om den medeltida urbaniseringen sammanfattas mycket kort och lite fyrkantigt.²

Den första tolkningen, som innebär en betoning av det kommersiella draget och av kontinuiteten i den medeltida urbaniseringen, har under lång tid varit dominerande i den stadshistoriska debatten. Tidiga företrädare för denna inriktning är t ex Henri Pirenne, Adolf Schück och Hugo Matthiessen³ och en belysande sammanfattning av forskningstraditionen har Olaf Olsen givit i en översikt av de danska medeltidsstäderna: "Der grösste Teil unserer Städte ist vermutlich von selbst herangewachsen, entstanden an Stellen, deren Lage, deren Hinterland und deren Bevölkerungsreserven ein natürliches Basis für eine Städtegründung hergaben. Dass es dann in so vielen Beispielen dem König gelang, die Macht in den Städten an sich zu reissen, ist an sich eine ganz andere Sache".⁴

Den andra tolkningen, som innebär en betoning av kungamakts aktiva roll, formulerades för skandinaviska förhållanden första gången av Erik Cinthio 1972.⁵ Han skisserade då ett mer diskontinuerligt förlopp av den medeltida urbaniseringen, med olika stadsfunktioner i skilda perioder. De tidigmedeltida städerna under 1000- och 1100-talet ser han främst som kungliga förvaltningsorter, medan han uppfattar först 1200-talsstäderna som egentliga köpstäder. Tolkningen griper på sitt sätt tillbaka på en forskningstradition, som föregick Pirennes och andras idéer om handels betydelse, men medan kungamakten framhävdes som en politisk och privilegiegivande makt i den äldre traditionen⁶ har kungamakten som en social och ekonomisk faktor alltmer betonats i den moderna tolkningen. Cinthios idéer har fr a förts vidare i den svenska stadsarknologiska debatten⁷ och har senast och mest eftertryckligt formulerats av Axel Christophersen, som framhäver att "framveksten av et kongedømme

som hvilte på feudale tilegnelsesrelasjoner er . . . en primær dynamisk faktor i urbaniseringsprosessen eldste fase".⁸

Jag menar att en betoning av de diskontinuerliga förloppen i den medeltida urbaniseringen har öppnat nya fruktbara perspektiv i synen på de medeltida städerna. Det gäller framför allt de tidigmedeltida städerna, vilkas karaktär⁹ blir mer begriplig om man sätter orterna i samband med kungamakten, eller anorlunda uttryckt med den feodala staten.¹⁰ Men det finns uppenbara problem och risker med att se den tidigmedeltida stadsutvecklingen från ett maktperspektiv; både teoretiska och empiriska sådana.

Betraktat från en teoretisk synpunkt finns det en risk att sambandet uppfattas alltför mekaniskt, så att stadsutvecklingen ses som en direkt avspeglning av kungamakten och dess styrka. En klar och tydlig urbanisering kan då framstå som ett mått på en stark kungamakt, liksom motsatsen blir uttryck för en svag politisk kontroll.

Sett ur empirisk synvinkel är sambandet mellan städer och kungamakt också ett svårt problem, eftersom begreppet "kungamakt" är för abstrakt för empiriska analyser. De tidigmedeltida städerna kan idag främst behandlas utifrån ett arkeologiskt källmaterial och "kungamakt" är knappast något, som man kan gräva fram ur städernas kulturlager.¹¹

Kort sagt, det som behövs för att sambandet mellan kungamakt och tidigmedeltida städer ska bli mer än ett allmänt intressant perspektiv är att kungamakten klarare definieras, så att förhållandet både teoretiskt och empiriskt kan bli tydligare. Men svårigheterna att karakterisera kungamakten under tidig medeltid är uppenbara, så jag vill med följande rader inleda en diskussion kring detta problematiska ämne. För att överhuvudtaget kunna angripa problemet fordras inte bara historiska, utan också arkeologiska och numismatiska källor. Dessutom måste bevisföringen vara grundad mer på indicier än på säkerställda "fakta" och är i så måtto mer knuten till en arkeologisk än en historisk vetenskaplig tradition.¹²

På nordiskt område kan förhållandena sannolikt klargöras bäst i Danmark, eftersom den tidigmedeltida urbaniseringen är mest markerad där, samtidigt som det finns ett relativt stort källmaterial rörande de politiska förhållandena. Den tidigmedeltida danska kungamakten har behandlats i flera olika studier, men genomgående har frågorna i dessa undersökningar cirklat kring statsrättsliga idéer, kungaideologi och riksorganens uppbyggnad och i betydligt mindre grad varit inriktade på de ekonomiska grundvalarna och den kungliga maktapparatusens regionala och lokala uppbyggnad.¹³ Men för att närmare kunna undersöka förhållandet mellan kungamakt och städer är det viktigt att försöka belysa även dessa, mindre studerade, sidor av kungamakten; sidor som framför allt kan analyseras med utgångspunkt från den sk Kung Valdemars jordebok.

Kung Valdemars jordebok

En efter nordiska förhållanden unik möjlighet att blicka in i uppbyggnaden av en feodal stat ger den sk Kung Valdemars jordebok (KVJ).¹⁴ Källan är en avskrift från omkr 1300¹⁵ och innehåller bl a ett konglomerat av listor och översikter över den danska kungamaktens inkomster, egendomar och rättigheter under första hälften av 1200-talet. De centrala kamerala delarna i KVJ (huvudstycket, kungalevslistan och Hallandslistan) kan dateras till 1231 och omkr 1230, medan de andra översikterna tycks vara något äldre och yngre.¹⁶

Alltsedan 1871 har KVJ ingående och klagörande diskuterats av danska och svenska historiker.¹⁷ Jag tänker inte här försöka sammanfatta denna stora debatt, men vill likväl påpeka några utmärkande drag i diskussionen. Meningsutbytet har i första hand gällt innebörden av själva KVJ och dess uppgifter, medan den historiska och geografiska bakgrunden har kommit i andra hand. Det är endast Sture Bolin, som i "Ledung och frälse"¹⁸ har skisserat ursprunget till och framväxten av det skattesystem, som han har lyckats rekonstruera utifrån upplysningar i KVJ.¹⁹ I Svend Aakjærs kommentarer till källpublikationen finns ansatser att undersöka den historiska bakgrunden även för egendomarnas del, men mer än ansatser blir det inte.

Utmärkande i den nu mer än sekellånga debatten är alltså i stället bristen på geografiska²⁰ och, paradoxalt nog, historiska analyser²¹ av de kungliga egendomarna. Förklaringen ligger sannolikt i att diskussionen om KVJ har förts i en allt tydligare positivistisk tradition, där intresset har fokuserats till den "säkrare", men samtidigt mer begränsade, inre logiken i KVJ, fr a till de bokförings-tekniska frågorna.²² Jämförelser med andra källor har inte ansetts meningsfulla, eftersom det samtida och äldre skriftliga källmaterialet knappast är tillräckligt, för att utföra någon form av verifierande empirisk undersökning.²³

Jag menar likväl att det är nödvändigt med en historisk-geografisk analys av uppgifterna om kungliga egendomar i KVJ, för att försöka rekonstruera den kungliga maktapparaten och dess ekonomiska underlag. Det principiella problemet med en sådan undersökning är emellertid frågan om de olika översikterna i KVJ är fullständiga och om de överhuvudtaget kan jämföras. Eftersom KVJ endast är bevarad i en avskrift och det samtida källorna inte är tillräckligt omfattande, för att man ska kunna klarlägga tillförlitligheten, kan problemet inte avgöras med en traditionell källkritisk metod. Det går alltså inte att först säkerställa ett antal fakta i KVJ och sedan arbeta utifrån dessa.²⁴ I stället fordras ett principiellt annorlunda tillvägagångssätt, där man mer tar fasta på strukturer än på enskilda uppgifter i KVJ. Dessa strukturer kan sedan ställas mot varandra eller prövas i förhållande till tendenser i annat källmaterial, men knappast helt bekräftas eller vederläggas. Det innebär att den följande analysen inte kan bli en empirisk undersökning i traditionell mening, utan främst måste ses som en studie i tendenser.

Konunglef

I en särskild lista i KVJ uppräknas landsdel för landsdel vad som hörde till konunglef ("ad pertinent kununglef").²⁵ Det omfattade enligt denna översikt naturmässigt avgränsade mindre områden (öar, halvöar, näs och skogar), orter (städer och byar), landsdelar (Rügen, Fehmarn och ett härad på Bornholm) samt skatten från Utland (Friesland). I detta sammanhang är fr a orterna intressanta, medan de övriga kategorierna av konunglef kommer att behandlas senare.

Den allmänna innebörden av orter tillhörande "konunglef" (fortsättningsvis kungalev) har inte vållat någon strid, då de genomgående uppfattas som kronans egendom, dvs som kungens ämbetsgods i motsättning till hans arvegods (patrimonium). Till skillnad från släktgodset splittrades inte krongodset vid arvsskiftet och tycks sällan ha avyttrats, även om det ibland förekom.²⁶ Tudelningen av kungliga egendomar i krongods och släktgods är också känd i t ex Sverige (där kungalevet motsvaras av "Uppsala öd"), England och Tyskland och lagfästes i tysk-romersk länsrätt 1158.²⁷

Men den mer konkreta betydelsen av kungalevet har uppfattats något olika, bl a beroende på att flera städer betecknas som kungalev.²⁸ Innebar kungalevet olika rättigheter eller ett allmänt markinnehav eller särskilda och preciserade egendomar i de enskilda orterna? Eftersom begreppet "konunglef" inte är känt utanför KVJ måste en närmare karakterisering i första hand bygga på de upplysningar, som finns i denna sammansatta källa.

I själva kungalevslistan nämns en del orter — även några städer — "med sina tillägor" och det är en pertinensformel, som hänger samman med beskrivningar av egendomar.²⁹ I en annan del av KVJ (huvudstycket) tycks formeln fr a ha varit knuten till egentliga godsbildningar. Bland annat omtalas "Skhiuægarthæ" med sina tillägor, vilket bör vara identiskt med kungalevet Skive. När Roskilde omtalas i kungalevslistan "cum attinenciis suis" kan detta alltså tolkas som kungsgårdens och inte som stadens underliggande egendomar.

I Hallandslistan betecknas samtliga halländska kungalev som "mansio", vilket är det latinska begreppet för en tidigmedeltida huvudgård eller storgård.³⁰ Dessutom nämns i huvudstycket ett kungalev under vart och ett av Blekinges häradar, vilket visar att man på 1230-talet uppfattade kungaleven som knutna till landets administrativa indelning.

Dessa sporadiska uppgifter tyder på att kungaleven primärt har motsvarat kronans kungsgårdar eller förvaltningsgårdar, med tillhörande egendomar och rättigheter.³¹ Om kungsgårdarnas tillägor delvis har innefattat de omgivande orterna (städerna och byarna) är i detta sammanhang mindre intressant, men inte osannolikt med tanke på de tidigmedeltida godsens uppbyggnad.³²

Enligt KVJ fanns det många fler kungalev i östra Danmark än i landets västra del och denna ojämna fördelning har tidigt och återkommande uppmärksamats. Kommentarererna kring spridningen har följt två linjer, antingen har kungalevslistan betraktats som ofullständig³³ eller så har den ojämna fördel-

ningen endast konstaterats utan ytterligare förklaringar.³⁴ Men jag menar att en tredje tolkning är möjlig om man försöker se de enskilda uppgifterna som sammanhängande strukturer. Den ojämna fördelningen av kungalev behöver då varken bero på ofullständighet eller förbli oförklarlig, utan kan tolkas som strukturella skillnader inom landet.

Som tidigare nämnts visar uppgifter om Blekinge att kungaleven uppfattades som knutna till den administrativa indelningen. Och om man generellt jämför kungalevens läge med syssel- och häradsindelningen (fig 1)³⁵ framgår det att den ofta påtalade ojämna fördelningen av kungalev kan knytas till olika nivåer i landets administrativa indelning. Förhållandet mellan kungalev och härad resp land/syssel kan karakteriseras som två principiellt olika och geografiskt avgränsade system av kungalev (fig 2).³⁶

I västra Danmark, omfattande Jylland, Fyn, Als, Lolland och småöarna söder om Fyn, fanns det i princip minst ett kungalev per syssel eller land. Undantag är Barved syssel och Utland utan kungalev, Thy syssel med ett kungalev per härad och möjligen Ellum syssel med 4 kungalev i dess 8 härader.

I östra Danmark, omfattande Sjælland, Falster och de skånska landskapen fanns i stället generellt sett minst ett kungalev per härad. Trots en del undantag³⁷ är sammanfallet mellan härader och kungalev stort och förhållandet överensstämmer dessutom med Erik Klippings förordning från 1284, vilken förutsätter en kungsgård per härad både i Skåne och på Sjælland.³⁸

Intressant är att uppbyggnaden av dessa båda olika kungalevssystem är oberoende av om kungaleven var knutna till städer eller byar, vilket innebär att den tidigare karakteriseringen verkar vara riktig. Kungalevet bör representera det samma (en kungsgård) i såväl städer som byar och måste ses under ett, utan åtskillnad mellan stad och land. Frågan är då om de båda geografiskt åtskilda kungalevssystemen är samtida, om strukturerna har förändrats och om systemen kan dateras.

Samtida och äldre skriftliga källor kan inte utnyttjas för att direkt datera etablerandet av kungalev, men några tendenser kan likväl klarläggas. Alla uppgifter, som på ett eller annat sätt antyder ett kungligt intresse för eller en kunglig närvaro i kungaleven, är sammanställda i en kronologisk och geografisk översikt (fig 3).³⁹ Upplysningarna är hämtade dels från urkunder, dels från berättande källor och det finns naturligtvis vissa källkritiska problem med dessa uppgifter, fr a de berättande källorna. Men för denna tendensstudie är de knappast överhängande eller avgörande.⁴⁰ Oberoende av om kungaleven var knutna till städer eller byar och oberoende av om uppgifterna kommer från urkunder eller berättande källor är tendenserna i översikten desamma. De orter som omkr 1230 tillhörde kungalev tycks för kungamakten ha varit viktiga platser, ibland uttryckligen försedda med kungsgårdar, sedan åtminstone slutet av 1000-talet. En stor del av det politiska händelseförloppet under slutet av 1000-talet och hela 1100-talet är faktiskt knutet till just dessa orter och kungsgårdar.

Däremot framgår det inte av upplysningarna om dessa orter och kungsgårdar tillhörde ett klart urskiljbart krongods redan i slutet av 1000-talet. Först 1145

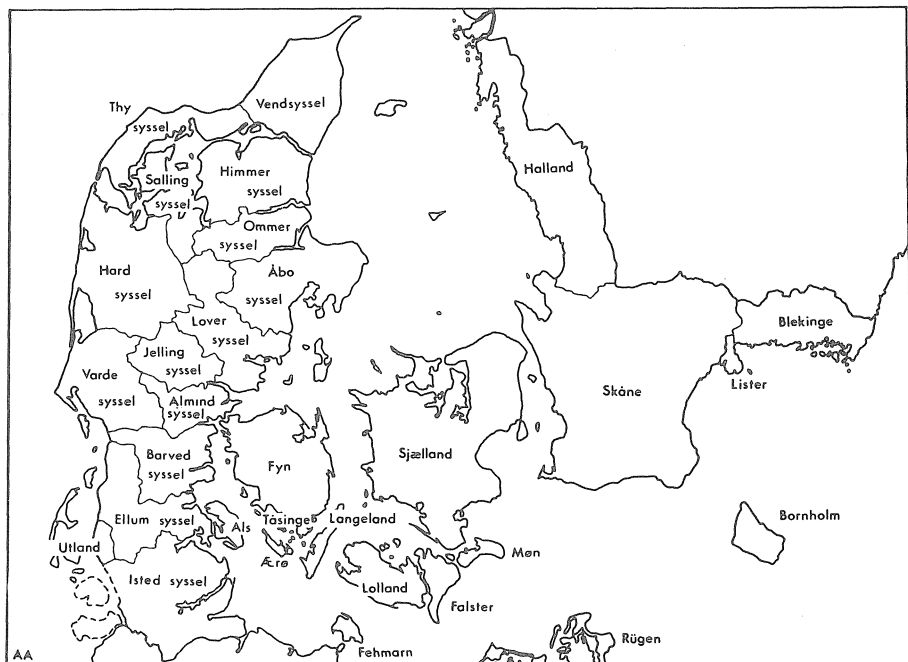

Fig 1. Översiktskarta över land och sysslor i Danmark omkr 1230.³⁵

finns antydningar om att ett senare omtalat kungalev också var en kronans kungsgård, knuten till en administrativ enhet. Detta är nämns kungsgården i Brøndbyøster med sina tillägor och samtidigt omtalas alla kungliga rättigheter i det omgivande Lille herred och halva det angränsande Smørum herred på Sjælland.⁴¹ Denna beskrivning antyder att krongods i form av "konunglef" kan ha existerat på 1140-talet, men uppgiften daterar knappast de båda systemen av kungalev.

Kungalevens funktioner är som sagt inte närmare definierade i KVJ, men en del äldre skriftliga uppgifter stöder antagandet om att kungaleven primärt var kungsgårdar. I flera orter nämns uttryckligen kungsgårdar, kunglig gästning och personer knutna till den kungliga förvaltningen.⁴² Kungaleven har alltså varit den grundläggande enheten i den kungliga maktapparaten, dels som residensgårdar för "det resande kungadömet",⁴³ dels som lokala centra, varifrån de kungliga rättigheterna har kunnat hävdas i land, sysslor och härader. Dessa kungsgårdar bör främst ha varit knutna till de regala rättigheterna i riket, dvs gästningsrätten, bötesrätten och efter hand de stående skatterna. I några härader, sysslor och land fanns det mer än ett kungalev, vilket sannolikt beror på att de "extra" kungaleven har tillvaratagit andra mer specifika kungliga rättigheter, t ex jakt och fiske. I Blekinge omtalas fem kungalev, men endast tre av

Fig 2. Karta över kungalevens läge och förhållande till administrativa indelningar omkr 1230.³⁶

dessa var enligt huvudstycket knutna till häradindelningen. Av de övriga två nämns ett (Mörrum) uttryckligen med sitt laxfiske, medan det andra (Vambåsa) kan ha legat vid en ledungshamn.⁴⁴

Sammanfattningsvis kan alltså framhållas att det i kungalevslistan från omkr 1230 uppräknas ett antal orter, som med största sannolikhet representerar kronans kungsgårdar. De har utgjort den lägsta enheten i den kungliga maktapparaten och har troligen varit knutna till de regala rättigheterna. Orterna är i flera fall omtalade i samband med kungamakten sedan 1000-talets slut och som kronans kungsgårdar kan de sannolikt spåras från 1140-talet. På 1230-talet var kungaleven organiserade i två olika system, ett i västra Danmark och ett i landets östra del. Ett tredje system verkar dessutom ha funnits i de hela landsdelar, som tillhörde "konunglef" (Fehmarn, Rügen och delar av Bornholm) eftersom kronans direkta förfoganderätt var större i dessa områden.⁴⁵

Patrimonium

I huvudstycket omtalas på två olika ställen en annan kunglig egenskapskategori, nämligen "patrimonium", i det ena fallet i direkt motsättning till "konunglef".⁴⁶ Det framgår inte omedelbart av uppgifterna vad begreppet "patri-

att bestämma och avgränsa, eftersom godsmassan har skiftat från tid till annan, genom arv, donationer, nyförvärv och konfiskeringar. Det finns inte heller någon särskild förteckning över patrimoniumgodset i KVJ, utan man måste sluta sig till dess omfattning omkr 1230 på indirekta vägar.⁴⁹ I de olika delarna av KVJ (huvudstycket, Hallandslistan och Lollandslistan) uppräknas många egendomar, som inte återfinns i förteckningen över kungalev och därför sannolikt tillhörde patrimoniumgodset. I några fall kan detta antagande bekräftas av uppgifter i samband med arvsstrider inom kungafamiljen på 1280-talet.⁵⁰ Som framgår av fig 4⁵¹ var detta sannolika patrimonium mycket ojämnt spritt i Danmark och återfanns fr a i landets västra del. Den skeva fördelningen har uppmärksammats sedan 1870-talet och har antingen konstaterats utan närmare förklaring eller förklarats med att översikterna i KVJ är ofullständiga.⁵²

Förutom fördelningen av gods rymmer översikten i fig 4 också andra problem, som beror på att underlaget i KVJ inte är enhetligt, klart definierat eller troligen helt samtida. Både huvudstycket i sig och de andra översikterna bygger på olika kamerala principer, vilket innebär att det sannolika patrimoniumgodset omtalas på skilda sätt. Ibland nämns hela gods med tillägor utan specificering, men ibland omtalas bara små enheter, som kan ha varit delar av större gods. Det är inte alldeles otänkbart att en del av dessa enskilda gårdar utgjorde tillägor till kungalev och alltså inte tillhörde patrimoniumgodset. För att få en enhetligare och säkrare bild av det fäderneärvda godset och dess spridning har jag försökt att urskilja enbart huvudgårdarna eller storgårdarna inom patrimoniet. En del huvudgårdar omtalas uttryckligen med sina tillägor, medan andra endast indirekt kan utpekas genom samtida och yngre uppgifter, som antyder någon form av avgränsad godsbildning. Identifieringen av huvudgårdar kan endast bli ungefärlig, utifrån mer eller mindre klara indicier, men är likväl intressant då tendenserna kring det egentliga fäderneärvda godset kan bli tydligare. Såsom huvudgårdar kan egendomarna organisatoriskt skiljas från kungaleven och sannolikt också avgränsas från förvärvade egendomar och förbrutet gods, som fr a bör ha omfattat strögoods.

Den geografiska bilden av de sannolika huvudgårdarna tillhörande det fäderneärvda godset (fig 5)⁵³ blir också tydligare än spridningen av det odifferentierade patrimoniumgodset (fig 4). Ett utmärkande drag är de många storgårdarna på Fyn och i mellersta Jylland och denna koncentration kan klart knytas till ett av de två tidigare skisserade kungalevssystemen. Detta innebär att spridningen av patrimonium, liksom fördelningen av kungalev, kan förklaras utifrån grundläggande strukturella skillnader i Danmark. Förekomsten av huvudgårdar tillhörande det fäderneärvda godset överensstämmer i stort sett med det västra kungalevssystemet (med ett kungalev per syssel eller land) och är kanske förutsättningen för denna maktstruktur (se fig 5). I direkt motsättning till patrimoniumgodsets utbredning står det östra kungalevssystemet, med några få möjliga undantag på Falster, Sjælland och i Halland. På Sjælland fanns det kungligt släktgods åtminstone vid mitten av 1150-talet,⁵⁴ men för övrigt kan undantagen hänga samman med att kungafamiljen medvetet förvärvade egendo-

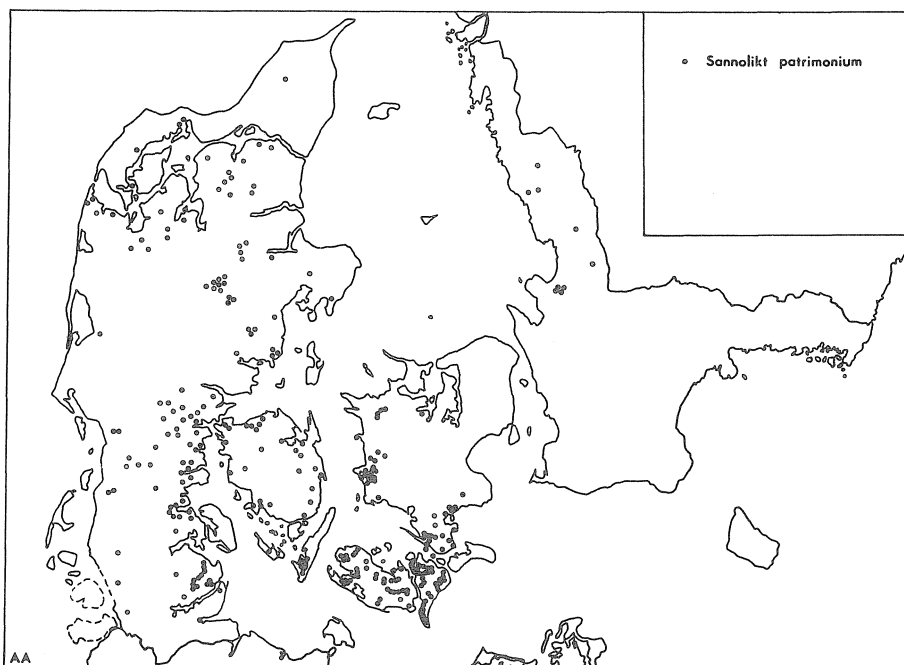

Fig 4. Karta över sannolikt patrimonium omkr 1230.⁵¹

mar i dessa delar av landet, under perioden före och efter 1200.⁵⁵ Som helhet visar alltså patrimoniumgodsets utbredning ett mycket tydligt rumsligt samband med det västra kungalevssystemet.

Patrimoniet kan, lika lite som kungaleven, dateras utifrån de få samtida eller äldre skriftliga källorna, men några tendenser bör likväl påtalas. I urkunder och berättande källor finns uppgifter, som visar ett kungligt intresse för eller en kunglig närvaro i de orter, som tidigare betecknats som sannolikt patrimonium. Notiserna är sammanställda i fig 6.⁵⁶ Kungligt patrimonium omtalas uttryckligen i den första uppgiften om Lönborg, vilket innebär att denna godskategori existerade senast i början av 1130-talet; sannolikt också dess motsats, krongodset. Däremot framgår det av översikten att de skriftliga uppgifterna om patrimoniumgodset är betydligt färre och yngre, än notiserna om kungalev. De flesta belägen härrör från tiden efter 1170 och av 15 uppgifter är 6 dessutom knutna till själva egendomsförvären.

Det politiska händelseförloppet kan inte knytas till patrimoniet på samma sätt som till kungaleven, även om några huvudgårdar bevisligen användes som kungliga residens.⁵⁷ Det fäderneärvda godset tycks i stället främst ha spelat en mer allmän ekonomisk roll för kungamakten. I berättande källor framstår patrimoniumgodset och dess delning, som det ständiga tvistefröet mellan kunga-

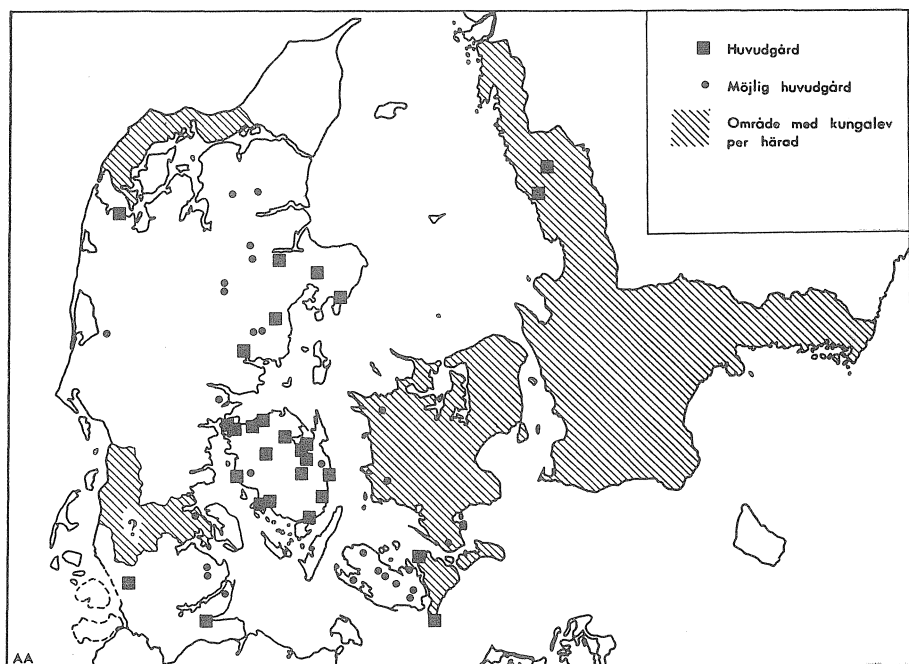

Fig 5. Karta över huvudgårdar och möjliga huvudgårdar, tillhörande patrimoniumgodset omkr 1230.⁵³

ättlingar och tronpretendenter.⁵⁸ Intressant i detta sammanhang är att patrimoniet inte enbart knöt sig till jordegendomar utan även till rättigheter (fiske och vattendrag),⁵⁹ som i östra Danmark främst var knutna till kungaleven. Patrimoniumbegreppet kan alltså i viss mån ha överlappat kungalevsbegreppet, åtminstone som det senare var definierat i landets östra del.

Sammanfattningsvis kan sägas att kungligt patrimonium, eller kungligt fäderneärvt gods är känt genom urkunder sedan senast 1130-talet. Godsmassan tycks i första hand ha bestått av storgårdar, som till delar var jämförbara med kungaleven, men som samtidigt saknade en motsvarande förvaltningsmässig organisation och inte heller hade samma direkta politiska betydelse. Huvudgårdarna låg koncentrerade i västra Danmark och bör ha varit förutsättningen för det syssellanknutna kungalevssystemet i denna del av landet. — I andra hand har patrimoniumgodset bestått av strögods, fr a på Sjælland, Lolland och Falster.

Andra kungliga egendomar

För att på något sätt försöka pröva uppgifterna i KVJ (sedda då som strukturer och inte som enskilda notiser) fordras andra uppgifter om kungliga egendomar. I äldre berättande källor och urkunder finns också en del uppgifter om kungliga

	1000	1050	1100	1150	1200	1231
JYLLAND Lønborg Sminge Vole Viby Grødersby			—●— ●●	☆→ ☆→ ☆		●
FYN Søllested Hjulby Nyborg Ørkild Varbjerg				● ●●	●	● ●
SJÆLLAND Hejninge Næsby Store Valby						●→ ●→ ●→
FALSTER Riserup						●→

● urkund ☆ berättande källa → åtkomstuppgift

Fig 6. Tabell över patrimonium omtalat i förbindelse med kungamakten.⁵⁶

egendomar, som saknas i KVJ. Det gäller några senare okända kungsgårdar, men fr a donationer av mark från enskilda regenter och kungaättlingar till kyrkliga institutioner. Upplysningarna är redovisade i fig 7,⁶⁰ men svåra att tolka på grund av representativitetsproblem rörande bevarade — icke bevarade arkivbildare. Några tendenser kan likväl skönjas. Kungliga egendomar omtalas i alla delar av Danmark och relativt sett nämns flest huvudgårdar i Jylland och på Fyn, medan egendomarna är mindre i Skåne, Blekinge och Halland.

Ett särskilt tolkningsproblem är Bornholm, där det enligt Knytlingasagan fanns 12 kungsgårdar ("konungsbú") på 1080-talet. Trots att uppgiften kommer från en sen berättande källa kan den ha ett faktiskt verklighetsunderlag, med tanke på det mycket speciella ortnamnskicket på ön. Sockennamnen har inte knutits till egentliga bebyggelsenamn, utan i stället förbundits med kyrkornas patrociner, vilket tyder på en mycket samlad politisk och ideologisk kontroll av ön.⁶¹ Antalet kungsgårdar motsvarar dessutom nästan exakt antalet romanska sockenkyrkor (15),⁶² vilket kan innebära att varje kungsgård representerades av en kyrka. Ett sådant system av kungsgårdar skulle kunna klargöra hur en landsdel tillhörande "konunglef" var organiserad.

Men huvudfrågan gäller hur och om alla egendomar, som är redovisade i fig 7, var uppdelade i fäderneärvt gods och krongods. De egendomar som uttryckligen hänförs till endera av de båda kategorierna är få, men man kan ändå se

tendenser i dessa belägg (fig 8).⁶³ Patrimoniumgodset bestod fr a av huvudgårdar och det finns med två undantag belagt inom precis samma utbredningsområde, som har kunnat presenteras utifrån uppgifter i KVJ (jfr fig 5 och fig 8). De tre krongodsens var belägna på nordöstra Sjælland, som också enligt KVJ var överrepresenterad av kungalev. Uppgifterna rörande Skåne är däremot svårare att klarlägga, men det bör betonas att det inte finns några säkra belägg för kungligt patrimonium öster om Öresund.⁶⁴ De kungliga donationerna i Skåne kan i stället härröra från kungalevens tillägor, vilket skulle förklara de många mindre egendomar⁶⁵ och strögodsens (se fig 7). Tendenserna i det äldre källmaterialet stöder alltså delvis den strukturella bild, som kan tecknas från översiktterna i KVJ.

Åtskillnaden mellan krongods och släktgods kan i detta äldre källmaterial beläggas från senast mitten av 1100-talet. Den äldsta uppgiften rör Esrom, som 1151—57 anges ha tillhört kronan ("iuri regio"), men tidigare, sannolikt 1137—46, överlämnats som gåva ("precarium") till ärkebiskop Eskil.⁶⁶ — Indirekt tyder Knut den heliges gåvobrev på en åtskillnad av de kungliga egendomarerna redan 1085. Kungen tycks endast ha skänkt krongods (och förbrutet gods), eftersom själva donationshandlingen inte är bevittnad av släktingar, utan av präster och medlemmar av hirden.⁶⁷

Konunglef och patrimonium — en sammanfattning

Sedan länge har tudelningen av danska kungamaktsens egendomar i krongods (kungalev) och släktgods (patrimonium) uppmärksamats. Skillnaden finns belagd i KVJ och kan i äldre källor spåras från 1130—40-talet (Lønborg och Esrom), även om indicier talar för en åtskillnad redan på 1080-talet.

Även de olika egendomskategoriernas ojämna fördelning har sedan länge uppmärksamats. Problemet med de geografiska skillnaderna i krongodsens och släktgodsets utbredning är att de endast är säkert kända från den unika men svårtolkade KVJ. Den ojämna spridningen av de olika kungliga egendomarerna har därför använts som argument för att översiktterna i KVJ är ofullständiga och obrukbara. Mot denna allmänt kritiska hållning menar jag att man kan vända diskussionen och i stället för att underkänna uppgifter, se dem i strukturella sammanhang och motsatser, som i sig kan ge förklaringen till den ojämna utbredningen. Det vill säga att de olika geografiska fördelningarna av kungalev och patrimonium kan förklaras med att den kungliga maktapparaten var uppbyggd på två principiellt olika sätt. De få äldre utomstående källorna stöder åtminstone delvis en sådan tanke.

Det skulle innebära att kungamakten i Jylland och på Fyn samt Lolland vilade på många huvudgårdar tillhörande patrimoniet, men i princip endast på ett kungalev per syssel eller land. På Sjælland och Falster samt i de skånska landskapen skulle det däremot generellt sett ha funnits ett kungalev i varje härad, medan patrimoniumgodset var ringa eller möjligen saknades helt. Som ett tredje system kan slutligen det kungliga innehavet på Bornholm betraktas. Hela ön

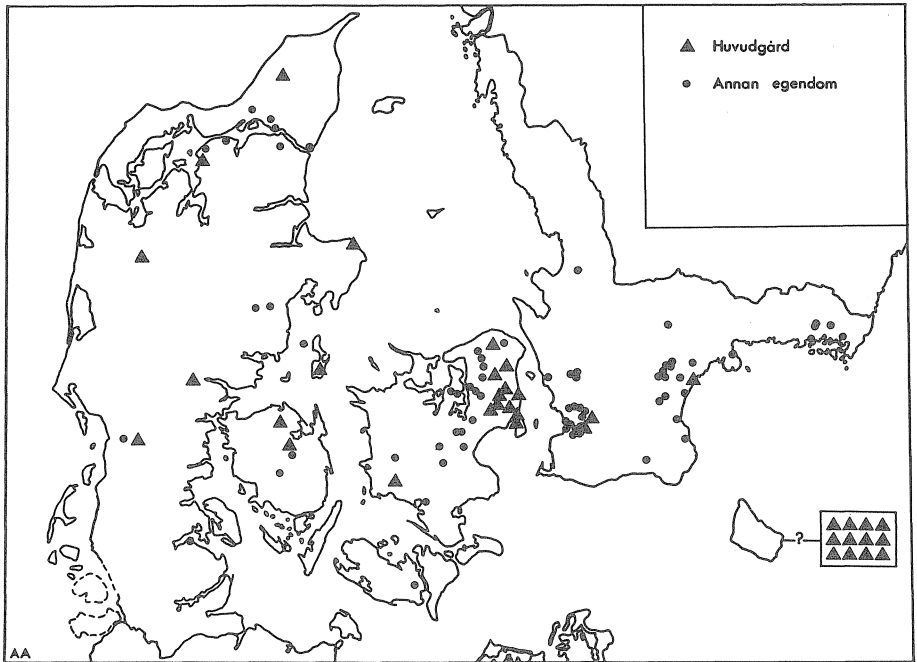

Fig 7. Karta över kungliga egendomar, som omtalas före 1231, men som inte är noterade i KVJ.⁶⁰

betecknades som kungalev⁶⁸ och kronan tycks där ha haft en omfattande direkt förfoganderätt, sannolikt hävdad utifrån kungsgårdar i varje socken.

Intressant är att skillnaderna i den kungliga maktstrukturen inte bara verkar ha knutit sig till de egentliga jordegendomarna, utan också har hängt samman med omfattningen av andra kungliga rättigheter. Det framgår klart av KVJ att kungamakten på 1230-talet innehade omfattande regalrättigheter, som grundregale och stående skatter i hela riket, men dessa karakteriserades likväl inte som "konunglef". Endast skatten från Utland tillhörde kungalev och intressant nog är denna intäkt sannolikt belagd innan de stående skatterna infördes.⁶⁹ Detta antyder att kungalevet i första hand omfattade egendomar och specificerade, men begränsade, regalrättigheter, som föregick ett allmänt grundregale och stående skatter.

Det tycks ha funnits ett nära geografiskt samband mellan de rättigheter och egendomar som hörde till kungalev. I Jylland omtalas endast två namngivna skogar som kungalev, på det betydligt mindre Sjælland nämns nio namngivna skogar, men i de skånska landskapen räknades alla allmänningsskogar med tillhörande bebyggelse till kungalev. Samma förhållande gäller öarna, som endast i Blekinge anges som kungalev i en grupp, utan angivelser av namn. Tendenserna är alltså desamma för alla kategorier av kungalev. Kronans egendomar och

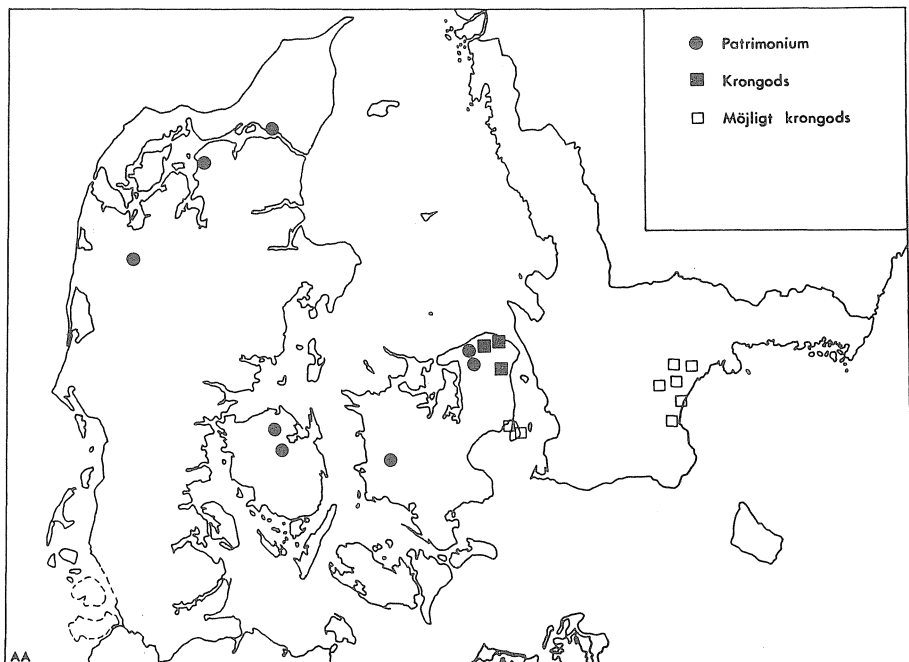

Fig 8. Karta över krongods och patrimonium, som omtalas före 1231, men som inte är noterade i KVJ.⁶³

rättigheter var färre resp mindre i västra Danmark och fler resp större i landets östra del, innan ett mer riksomfattande regale började hävdas, troligen under 1100-talets lopp.⁷⁰

Som tidigare antytts verkar patrimoniumgodset i väster i viss mån ha innefattat rättigheter, som i öster betraktades som regala. Frågan är om detta gällde egendomar i allmänhet eller endast kungafamiljens gods. Ett indicium för att rättigheterna tillkom alla egendomar är uppgifter hos Saxo, vilka indirekt visar att det på hans tid fanns en principiell skillnad i brukningsrätten till skogarna i västra och östra Danmark.⁷¹

Frågan om ursprunget och bakgrunden till strukturerna i den kungliga maktapparaten är alltså mer komplicerad än ett enkelt problem kring förhållandet mellan krongods och släktgods. Frågan gäller också de rättigheter, som var knutna till respektive egendomar. Patrimoniumgodset liksom de till detta eventuellt förbundna rättigheterna är svårt att bestämma och avgränsa och lämpar sig därför inte för ytterligare undersökningar. De följande övervägandena måste i stället utgå från kungaleven och de specificerade regalrättigheterna.

Det är svårt att finna källmaterial, som kan belysa både kronans egendomar och rättigheter, bortom den period som är mer eller mindre täckt av de skriftliga källorna, dvs tiden före slutet av 1000-talet. Arkeologiska uppgifter kan

knappast utnyttjas, då inte ens ett så tydligt spår, som de båda runstenarna i Jelling, klarlägger om vi kan räkna med krongods på 900-talet. Den enda möjligheten att ytterligare belysa frågan är, enligt min mening, att jämföra den kungliga maktapparatens uppbyggnad med den inhemska myntningen.

Myntorter

Mynt producerades troligen från 800-talet i Danmark, men först med den anglosaxiskt influerade myntningen på 1000-talet sattes myntorternas namn på mynten.⁷² Genom dessa ibland svårtydda och förvirrade inskrifter finns det möjligheter att lokalisera en rad myntorter. En första myntserie från omkr 1020 kan knytas till fem myntorter och av dessa omtalas senare fyra som kungalev.⁷³ Från slutet av 1020-talet uppträder ytterligare sex myntorter, varav fem senare nämns som kungalev.⁷⁴ Under resten av 1000-talet förekommer periodvis fem andra myntorter och av dessa omtalas senare sannolikt tre som kungalev, medan de övriga två kan knytas till orter, där kungamakten hade någon form av intresse.⁷⁵ Från 1100-talet är ytterligare två myntorter kända och av dessa be-tecknas senare en som kungalev⁷⁶ (se fig 9).

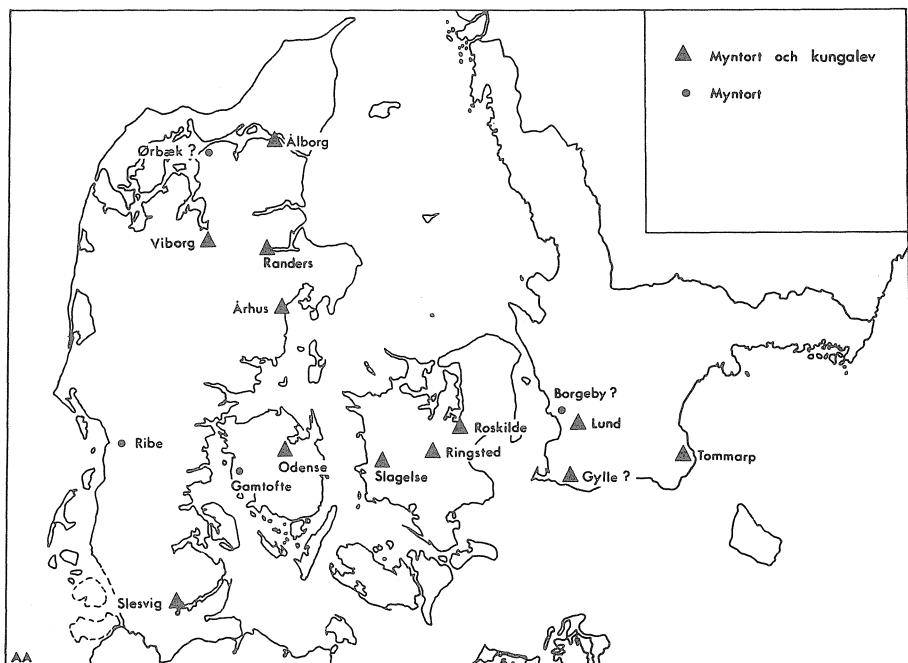

Fig 9. Karta över 1000-talets myntorter, med särskild markering av de myntorter, som omkr 1230 karakteriseras som kungalev.⁷²

Den lokala myntorganisationen liksom kungamaktens kontroll av myntningen har diskuterats och ifrågasatts. Framför allt har förvirrade myntinskrifter från Sven Estridsens regentperiod tolkats som en bristande politisk kontroll över myntningen.⁷⁷ Men de förvirrade inskrifterna kan också hänga samman med att ett personligt ansvar vid själva myntframställningen har mist sin betydelse, vilket C J Becker hävdar.⁷⁸ Så även om myntningen kan ha utövats i någon form av privat regi, t ex genom förpaktning, bör verksamheten likväl ha utgått från och ytterst kontrollerats av kungamakten. Myntningen bör ha grundat sig på regalrätten, eftersom kungen lät slå mynt i kraft av sitt ämbete och inte därför att han tillhörde en eller annan kungaätt. Det är därför ytterst troligt att myntningen förlades till ett ämbetsgods, dvs kungalevet, och inte till de färdneärvda godsens. Paralleller finns i England, där mynt enligt lag endast fick slås i "boroughs"; dvs orter som till karaktären och funktionen i viss mån liknade de danska kungaleven.⁷⁹

Jag menar alltså att den stora överensstämmelsen mellan myntorter och kungalev (se fig 9) är mer än en tillfällighet och visar att det existerade krongods under 1000-talet. De många och i hela landet spridda myntorterna under 1020-talet innebär att krongodset bör ha existerat redan under detta decennium. Där emot är det svårare att uttala sig om den geografiska uppbyggnaden av krongodset, särskilt som myntorternas läge inte följer samma tendenser som kungalevens spridning. Det fanns fler myntorter i västra än i östra Danmark, medan huvudparten av kungaleven låg i landets östra del, enligt KVJ.

Myntningen under 1000-talet

Medan myntorterna under 1000-talet relativt väl kan lokaliseras utifrån myntinskrifterna är myntslagningens omfattning och myntens funktion under denna tid svårare att klarlägga.

Allmänt brukar mynten och myntningen sättas i samband med en expanderande handel och en begynnande penningekonomi,⁸⁰ men det är en tolkning som kan ifrågasättas. Å ena sidan visar den allt mindre andelen omyntat silver i skattfynden från första hälften av 1000-talet att mynten verkligen började användas som betalningsmedel.⁸¹ Från omkr 1075 blev dessutom själva myntningen av ett klart fiskalt intresse för kungamakten.⁸² Men å andra sidan är de enstaka påträffade 1000-talsmynten så få att de knappast kan representera en egentlig och omfattande penningekonomi; en sådan kan spåras först från mitten och senare delen av 1100-talet.⁸³

Det är också svårt att uppskatta 1000-talsmyntningens storlek, vare sig det gäller absoluta eller relativa tal. Engelska numismatiker har försökt beräkna den anglosaxiska myntproduktionen utifrån antalet kända myntstämplor och Jørgen Steen Jensen har med några exempel visat hur denna beräkningsgrund kan utnyttjas för danska förhållanden.⁸⁴ Men problemet är dels att det idag saknas en översikt över myntstämplor från 1000-talet, dels att detta beräkningssätt är behäftat med kvantitativa representativitetsproblem.⁸⁵

Andra har uppskattat den anglosaxiska myntslagningen utifrån antalet kända myntpräglarnamn per myntort,⁸⁶ men det är en metod som knappast är tillämpbar på danska förhållanden. Den danska myntningen var åtminstone före omkr 1075 knappast så genomorganiserad som den anglosaxiska och bruket att ange myntpräglarnamn tycks ha varierat i både tid och rum.

I väntan på en aviserad ny översikt av 1000-talsmynten⁸⁷ finns det idag bara en möjlighet att grovt uppskatta myntningens storlek, nämligen genom att räkna antalet mynttyper i Peter Haubergs sammanställning från år 1900.⁸⁸ Få nya typer av 1000-talsmynt har påträffats under de senaste 80 åren⁸⁹ och det som främst saknas i Haubergs översikt är mynttyper, som tidigare inte betraktades som danska, men som på numismatisk väg har kunnat knytas till myntorter i Danmark.⁹⁰ Problemet med en beräkning av myntningen utifrån antalet mynttyper är alltså främst en fråga om kvalitativ representativitet.⁹¹ Jag menar likväl att Haubergs översikt, trots sina brister och trots de grundläggande representativitetsproblemen, kan utnyttjas för att ange tendenser i myntningens relativa storlek under 1000-talet.

I fig 10A⁹² redovisas den genomsnittliga andelen mynttyper, som blev prägla- de i Danmarks tre huvuddelar under perioderna 1020—1074 och 1074—1103. Som framgår av översikten är tendenserna de samma för båda perioderna, trots att den sk "feodala penningen" infördes omkr 1074.⁹³ Utifrån antalet mynttyper tycks myntproduktionen ha varit störst i Skåne och mindre, men ungefär jämnstor på Sjælland och Fyn-Jylland.⁹⁴ Denna geografiskt sett ojämna myntslagning har tidigare uppmärksammats och bl a förklarats med att mynten skulle ha varit avsedda mer för sold till hirden och för kunglig propaganda, än för handelsändamål.⁹⁵ Men enligt min mening har dessa geografiska olikheter inte till fullo uppmärksammats, eftersom myntslagningen inte har jämförts med något annat mått på den samtida ekonomiska aktiviteten i de olika delarna av Danmark. I förhållande till vad är egentligen myntproduktionen ojämn?

Ett allmänt mått på den ekonomiska aktiviteten bör vara antalet sockenkyrkor i olika delar av landet. Sockenkyrkorna har tidigare utnyttjats av Aksel E Christensen, för att klarlägga Danmarks befolkning under senare delen av 1100-talet.⁹⁶ Men även om sockenkyrkorna idag sällan innehåller rester, som är äldre än 1100-talet, bör deras antal i stor utsträckning gå tillbaka till omkr 1100, då sockenbildningen sannolikt ägde rum.⁹⁷ Och i stället för att mekaniskt återspegla ett likvärdigt befolkningsunderlag bör kyrkorna i första hand representera ett "socialt möjligt överskott".⁹⁸ Antalet sockenkyrkor kan alltså snarare betraktas som ett ekonomiskt mått från omkr 1100, än som ett demografiskt mått från 1100-talets senare del. En betoning av den ekonomiska aspekten innebär också att antalet sockenkyrkor kan sägas spegla det potentiella handelsunderlaget omkr 1100.

Andelen sockenkyrkor i Danmarks olika delar är presenterade i fig 10B⁹⁹ och av översikten framgår att det inte finns något som helst samband mellan myntningens omfattning under 1000-talet och det socialt möjliga överskottet omkr 1100 (jfr fig 10A och 10B). Skillnader mellan andelen sockenkyrkor och ande-

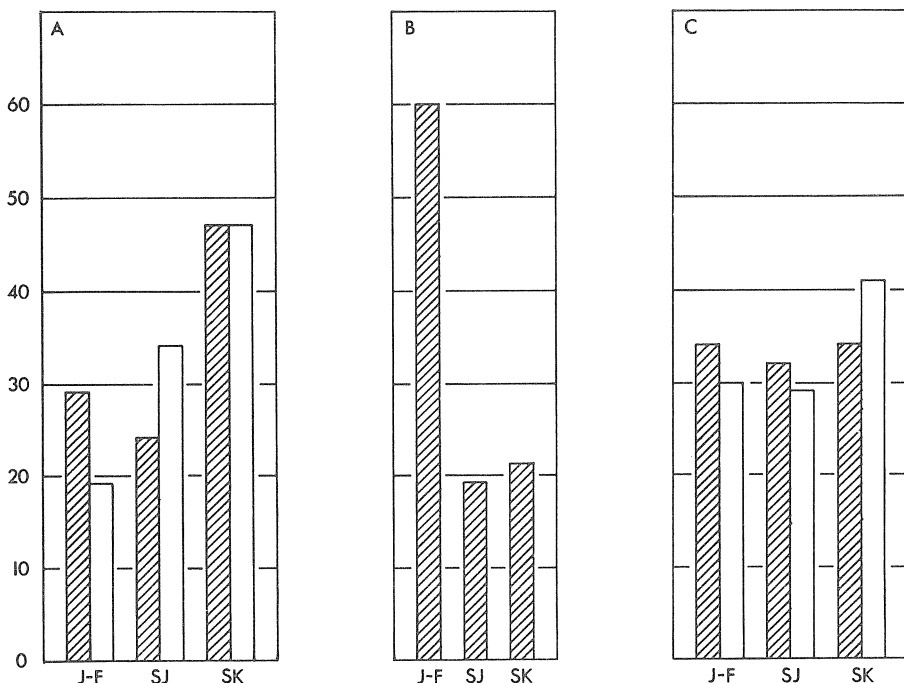

Fig 10. Diagram över andelen mynttyper, sockenkyrkor och kungalev i de olika delarna av Danmark. J-F = Jylland och Fyn, SJ = Sjælland och Falster, SK = De skånska landskapen.

- Mynttypernas procentuella fördelning inom respektive landsdel under 1000-talet. Skrafferade staplar markerar genomsnittsvärdet för perioden 1020—1074 och ofyllda staplar anger genomsnittsvärdet för perioden 1074—1103.⁹²
- Den procentuella fördelningen av antalet sockenkyrkor på landsbygden i respektive landsdel.⁹⁹
- Den procentuella fördelningen av kungalev i respektive landsdel. Skrafferade staplar anger säkra och möjliga kungalev, enligt samma tolkning som i fig 2. De ofyllda staplarna anger fördelningen, om de 12 möjliga kungsgårdarna på Bornholm tas med i beräkningen.

len mynttyper i de olika landsdelarna är ett mycket starkt argument, för att myntningen inte alls var avsedd för handel, utan var en socialt sett mycket riktad produktion. Den mest sannolika förklaringen är att myntningen var direkt relaterad till den kungliga maktapparaten och att mynten var avsedda för den ekonomi och de regala rättigheter, som var knutna till kungaleven. Den relativt sett större myntslagningen i östra Danmark kan då förklaras med att det fanns fler kungalev och mer omfattande regala rättigheter i denna del av landet.

Fördelningen av antalet kungalev i olika landsdelar är presenterad i fig 10C. Som framgår av diagrammet finns det ingen exakt proportionalitet mellan kungalev och mynttyper, men jämförelsen behöver inte vara helt rättvisande, eftersom kungaleven kanske inte var likvärdiga i landets olika delar. De sanno-

likt större regala rättigheterna i östra Danmark kan, förutom fler kungalev, också ha inneburit att den regala ekonomin var mer omfattande för varje enskilt kungalev. Ett annat problem är huruvida strukturerna i KVJ kan spegla ett 1000-talsskede. En del krongods i östra Danmark avyttrades bevisligen före 1230 (jfr fig 8) och bilden skulle fr a bli annorlunda om de 12 möjliga kungsgårdarna på Bornholm räknades som kungalev (jfr de ofyllda staplarna i fig 10C). I vilket fall som helst finns det en större eller mindre överensstämmelse mellan mynttyper och kungalev, medan motsvarande förhållande mellan mynttyper och sockenkyrkor fullständigt saknas. Det innebär enligt min mening att myntningen under 1000-talet bör relateras till den regala ekonomin. Hade de regala rättigheterna varit lika stora i hela riket, så hade också myntproduktionen haft en annan geografisk tyngdpunkt.¹⁰⁰

Sambandet mellan myntningens omfattning och kungalevens fördelning innebär med andra ord att kungaleven i princip tycks ha varit organiserade på samma sätt under 1000-talet, som omkr 1230. Myntningens regionala omfattning under 1000-talet verkar dessutom ha varit oförändrad från de första myntserierna på 1020-talet, vilket betyder att strukturen av kungalev i sina grundläggande drag bör kunna föras minst 200 år tillbaka i tiden.

Kungalevens ålder

Både myntorterna och myntningens omfattning under 1000-talet antyder att de system av kungalev, som kan tecknas utifrån KVJ, existerade redan omkr 1020. Men var systemen av kungalev äldre och i så fall hur mycket äldre? En dateringsmöjlighet är att försöka spåra andra och avvikande system av kungliga egendomar och kunglig förvaltning; intressant i sammanhanget är fr a husbyarna och de omdebatterade vikingatida ringborgarna, eller "trelleborgarna".

De danska husbyarna finns främst på Jylland och som Asgaut Steinnes påpekat har deras lägen ett klart geografiskt samband med landets sysselindelning, då det finns högst en husby per syssel.¹⁰¹ Flera sysslor saknar husbyar, men husbyorganisationen kan trots denna ofullständighet sägas motsvara det västra sysselanknutna systemet av kungalev. Det som i Danmark talar för att husbyarna är äldre än kungaleven är dels deras bristande politiska betydelse under 1000- och 1100-talet,¹⁰² dels att den enda själländska husbyn karakteriseras som en kungaättlings patrimonium 1216.¹⁰³ Husbyarna bör alltså vara rester av ett äldre förvaltningssystem, från en tid då krongodset ännu inte var avskilt från de övriga kungliga egendomarna.

Husbyarna kan inte dateras i sig, utan man kan endast med viss sannolikhet säga att de tillhör ett system, som är äldre än kungaleven. Vissa tidsmässiga hållpunkter antyds dock av det geografiska förhållandet mellan husbyar och senvikingatida runstenar.¹⁰⁴ Klavs Randsborg har med en ny tolkning av runstenarna kunnat visa att de troligen avspeglar kungamaktens konsolidering under senare delen av 900-talet och början av 1000-talet. Han kan urskilja dels en tidig grupp av runstenar, som direkt knyter sig till kungasläkten och tycks markera

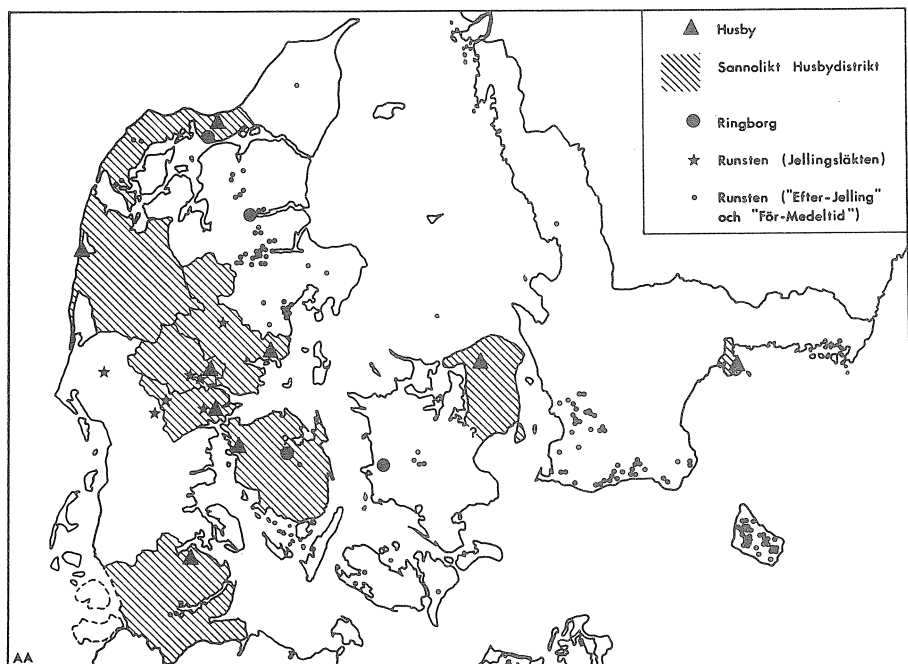

Fig 11. Karta över husbyar med sannolika husbydistrikt, ringborgar (sk "trelleborgar"), runstenar resta över medlemmar av den kungliga Jellingdynastin och runstenar daterade till perioderna "Efter-Jelling" och "För-medeltid".¹⁰⁶

själva etableringen av denna sk Jellingdynasti i mellersta Jylland. Dels samtida och yngre runstensgrupper, som hänger samman med privata hävdanden av kungliga jordförlänningar och alltså avspeglar den kungliga Jellingsläkten alltmer vidsträckt makt.¹⁰⁵ Av de sex runstenarna i den tidiga "kungliga" gruppen restes fem i sysslor med husbyar, medan de yngre runstenarna ("Efter-Jelling" och "För-medeltid") i stort sett restes i områden utan husbyar (fig 11).¹⁰⁶ Husbyarna och de till dem sannolikt knutna sysslorna tycks med andra ord ha varit förutsättningar och utgångspunkter för själva resandet av runstenar och bör då ha varit i funktion när runstenarna uppfördes, dvs grovt sett under senare delen av 900-talet och början av 1000-talet. Om husbyarna uppfattas som ett slags enklare föregångare till kungaleven måste de senare ha tillkommit efter denna period, dvs omkr 1020 eller kort därefter.

En annan möjlighet till tidsfästning är att jämföra kungaleven med "trelleborgarna".¹⁰⁷ Av de tre säkert kända borgarna ligger en (Aggersborg) i ett senare omtalat kungalev, medan de två andra borgarna (Trelleborg och Fyrkat) inte har någon anknytning till kungalev eller andra kungliga egendomar. En fjärde borg (Nonnebakken) ligger vid ett senare omtalat kungalev, men den kan inte med säkerhet föras till de strikt planlagda "trelleborgarna".

Borgarna brukar utifrån storleken och den symmetriska planen sättas i samband med kungamakten, men eftersom de inte entydigt kan knytas till kungaleven bör de representera en annan och äldre maktapparat. "Trelleborgarnas" korta funktionstid kan, som Niels Peter Stilling påpekat, i stället tala för att de markerar själva etableringen av kungamakten.¹⁰⁸ Intressant är att både Trelleborg och Fyrkat är belägna i områden som saknade husbyar, vilket kan innebära att dessa borgar liksom de samtida runstenarna avspeglar kompletterande maktstrukturer i förhållande till husbyorganisationen.¹⁰⁹

Genom dendrokronologiska dateringar, enstaka myntfynd och noggranna fynddateringar kan "trelleborgarnas" funktionstid relativt väl avgränsas till perioden 980—1000,¹¹⁰ vilket bör betyda att kungaleven har tillkommit efter denna period. — Sammanfattningsvis innebär dessa indicier att ett upprättande och ett urskiljande av krongods, i form av "konunglef", kan ha skett i hela Danmark¹¹¹ under den korta tiden 1000—1020.

Möjligen kan dateringen ytterligare skärpas genom att man parallelliserar de olika skisserade förvaltningsstrukturerna med olika myntningsperioder. Enligt Brita Malmers undersökningar¹¹² producerades från första halvdel av 900-talet till omkr 985 danska mynt, som mer eller mindre avbildade karolingiska Dorestadsmünt. Hedeby har föreslagits som myntort, men mynten ska kanske också ses i samband med husbyarna i någon form av kunglig ekonomi. Parallellt med och delvis senare än denna karolingiskt inspirerade myntning slogs omkr 975—omkr 995 en helt annan form av mynt, de sk korstyperna, Dessa kan både kronologiskt och ikonografiskt knytas till "trelleborgarna" och de yngre runstenarna och kan alltså på samma sätt representera själva etableringen av den politiska makten i slutet av 900-talet.¹¹³

Slutligen påbörjades omkr 997 en anglosaxiskt influerad myntning, som fick en mer etablerad form under 1020-talet. Den första produktionen omfattar enligt Malmer dels några få Sven Tveskägg-mynt, dels en stor anonym grupp av sk Long Crossimitationer. Utifrån ocirkulerade exemplar av den sista mynttypen har hon föreslagit Lund, som en tidig myntort.¹¹⁴ Detta kan innebära att de enskilda kungaleven upprättades redan omkr 1000, samtidigt med att den anglosaxiskt influerade myntningen påbörjades. Den mer fasta organiseringen av myntslagningen från och med omkr 1020 skulle då främst ha inneburit att mer eller mindre varaktiga hierarkiska strukturer började växa fram i den kungliga maktapparaten. — Tidpunkten omkr 1020 börjar också framträda som en viktig skiljelinje i det arkeologiska källmaterialet från två betydelsefulla myntorter. I Lund och Viborg kan bebyggelse numera spåras från tiden före eller omkr år 1000, men en mer reglerad bebyggelse uppträder först 1018/19 respektive 1018.¹¹⁵

Den historiska bakgrunden — en möjlig tolkning

Den föreslagna dateringen av kungaleven innebär att krongodset kan ha upprättats mer eller mindre samtidigt i hela Danmark omkr år 1000. Och detta betyder att de geografiska skillnaderna i kungalevens fördelning inte behöver bero

på att kungaleven tillkommit vid olika tillfällen i skilda delar av landet, utan att de upprättats utifrån skilda politiska strukturer, som måste vara äldre än själva tillkomsten av krongods.

Som tidigare påpekats måste de få kungaleven och de mindre omfattande regala rättigheterna i västra Danmark ha vägts upp av det stora patrimoniumgodset i denna del av landet. Omkr 1230 fanns det enligt KVJ ett 50-tal sannolika huvudgårdar tillhörande patrimoniet, men med tanke på fortlöpande arvsskiften¹¹⁶ och omfattande godsdonationer¹¹⁷ bör kungafamiliens släktgods snarare ha räknats i 100-tal än i 10-tal omkr år 1000. Ett tidigt vittnesbörd om kungafamiliens väldiga jordinnehav är Adam av Bremens uppgifter om kungasläktingen och ribebiskopen Odinkar d y (biskop omkr 1000—1043), som var son till Toke "dux Winlandensis". Denne Odinkar ska ha grundlagt biskopsstolen i Ribe på sitt fädernearv ("patrimonium eius"), som utgjorde en tredjedel av det icke säkert lokaliserade "Winland".¹¹⁸

Exakt vad patrimoniumgodset kan ha inneburit före omkr år 1000 är svårt att säga, eftersom upprättandet av krongods också kan ha innefattat en urskiljning av patrimonium.¹¹⁹ Men det bör på ett eller annat sätt ha motsvarat väldiga kungliga jordinnehav, kanske knutna till särskilda kungliga pålagor, i likhet med den "utskylid", som Steinnes spårat i Norge.¹²⁰ Steinnes menar att "utskyliden" samlades i husbyarna och samma förhållande kan ha gällt även i Danmark. De danska husbyarna kan alltså representera ett skede när delar av den godsmassa, som senare karakteriserades som patrimonium, samlats på en hand; rimligen av Jellingsläkten.

Men utbredningen av det senare kända patrimoniumgodset speglar sannolikt inte i första hand Jellingdynastins samlade jordinnehav, utan bör motsvara ett område där den politiska makten var uppbyggd på strukturellt samma sätt, utifrån stora jordinnehav. Ett område som ingalunda behöver representera en politisk enhet, utan som mycket väl kan motsvara flera vikingatida kungadömen.

I östra Danmark och fr a i området öster om Öresund, där det tycks ha saknats patrimoniumgods, har sannolikt inga motsvarande godsmassor existerat och den politiska uppbyggnaden kan ha varit annorlunda. Kanske har det saknats tidiga statsbärande kungafamiljer med dominerande jordinnehav av västdanskt snitt. Ett tecken på att den vikingatida samhällsstrukturen verkligen var annorlunda i Skåne och Halland är de många vikingatida köpingeorterna, som saknar motsvarigheter i övriga Danmark.¹²¹

Det område, som Jellingdynastin, sannolikt med en stark våldsmakt,¹²² lyckades lägga under sig, tycks alltså ha uppvisat grundläggande strukturella skillnader i jordinnehavet och kanske också i andra rättigheter. Och det var till dessa särdrag som den kungliga maktapparaten fick anpassas omkr år 1000, för att den politiska enheten skulle bli bestående.

I västra Danmark har Jellingsläkten troligen annekterat andra kungaätters jordegendomar till sitt patrimonium och endast hävdat vissa regala anspråk utifrån ett kompletterande kungalevssystem, som i stort sett kan ha ersatt en äldre husbyförvaltning. I öster har däremot inte egendomar på samma sätt kunnat in-

förlivas med kungaättens patrimonium, eftersom det sannolikt saknades motsvarande godscomplex. I stället har Jellingdynastin utifrån sin våldsmakt ställt andra och mycket större regala krav, som inte var direkt knutna till förfoganderätten över jord. Anspråk som har grundat sig på ett tätare system av kungalev, vilket sannolikt har upprättats genom medvetna förvärv eller konfiskeringar i den enskilda bygderna. Slutligen har erövringen av Bornholm, troligen vid mitten av 1000-talet¹²³ inneburit en tredje lösning, med en mer omedelbar förfoganderätt för kronan, kanske i direkt förlängning av det lokala kungadömet.

Denna korta och delvis hypotetiska skiss över den kungliga maktapparatusens framväxt innebär kort sagt att de strukturella skillnader, som framträder i KVJ omkr 1230, kan föras tillbaka till omkr år 1000 i samma konkreta former, men att de grundläggande orsakerna bör sökas i skilda politiska strukturer under vikingatiden. Samma regionala skillnader skymtar fram redan i slutet av 800-talet i anglosaxiska upplysningar om Danmarks geografi: I Jylland, sannolikt på Fyn och möjligen på Lolland bodde syddanerna, medan norddanerna hörde hemma på Sjælland och i Skåne och Halland. Blekinge tillhörde svearna och Bornholm var ett eget kungarike, som inte räknades till begreppet "Denamarc".¹²⁴

Kungalevens politiska betydelse

De föregående övervägandena har i första hand riktats mot frågor om kungalevens ursprung och bakgrund. Andra spørsmål är hur länge kungaleven fungerade som kronans kungsgårdar och vilken politisk betydelse de hade. Svaren beror på hur frågorna ställs.

Som enskilda godsbildningar tillhörande kronan kan flera skånska kungalev urskiljas som smålän och birk ännu på 1520-talet.¹²⁵ Som lägre enheter i en landsomfattande kunglig förvaltning fungerade kungaleven inte lika länge, utan försvann troligen under 1200-talet eller omkr 1300, samtidigt som skillnaden mellan krongods och patrimonium upplöstes.¹²⁶ Och som den enda basen för den kungliga maktapparaten hade kungaleven ännu kortare funktionstid, sannolikt inte mer än 150 år. De första tecknen på andra kompletterande och ersättande maktsystem kan spåras från mitten av 1100-talet då kastaler och riksfästen började uppföras.¹²⁷ Dessa militära stödjepunkter bör ses som en del av de samhällsförändringar, som bl a innefattade stående skatter, en egentlig penningekonomi och en urbanisering utanför kungalevssystemet.¹²⁸ Det framgår klart av KVJ att kungalevssystemen var stadda i upplösning omkr 1230 och att de lokala kungsgårdarna höll på att ersättas av riksborgar och residensstäder, knutna till större fögderier.¹²⁹

Kungaleven har alltså haft störst betydelse under tiden omkr 1000 — omkr 1150 och för just denna period kan de båda olika kungalevssystemen ge en ny geografisk dimension åt det politiska händelseförloppet. Jag tänker inte här gå in på enskilda detaljer i de till synes förvirrade tronstriderna, utan vill endast peka på några tendenser, som kan göra skeendet mer begripligt. I inbördesstriderna på 1040-talet liksom på 1130-talet representerade Jylland den etablerade

kungamakten, medan upproren hade sin bas i östra Danmark och fr a i Skåne. Förklaringen ligger säkert i att den samlade reella kungamakten var starkast i västra Danmark, genom det omfattande patrimoniumgodset. De större regala rättigheterna och de talrikare kungaleven i landets östra del tycks alltså inte ha uppvägt patrimoniets betydelse. Dessutom var kungaleven, till skillnad från patrimoniumgodsen, tillgängliga genom formella beslut och kunde därför stå till olika kungsämners förfogande efter kungahyllningar på landstingen. De politiska konflikterna kan med andra ord avslöja en inre motsättning i den kungliga maktapparaten: de icke arvsberättigade krongodsen var å ena sidan en styrka och en förutsättning för själva statens fortbestånd, men innebar å andra sidan en ständig potentiell risk för den politiska enheten, eftersom de var formellt tillgängliga på ett annat sätt än patrimoniumgodsen.

Under denna period omkr 1000—omkr 1150, när kungaleven hade sin största men samtidigt motsättningsfyllda betydelse, är också sambandet mellan städer och kungamakt tydligast. Samtliga medeltida stadsbildningar tillkomna före 1140 karakteriserades som kungalev omkr 1230, med undantag för Ribe. Men även denna stad bör ha varit kungalev i början av 1000-talet och undantaget hänger säkert samman med att de flesta kungliga rättigheter omkr 1230 var förlänade till biskopen.¹³⁰

Städer och kungamakt

Efter analysen av den kungliga maktapparaten under 1000- och 1100-talet kan vi nu återvända till artikelns utgångspunkt, nämligen förhållandet mellan städer och kungamakt. För detta problem är framför allt tre resultat av den tidigare undersökningen viktiga.

För det första kan man utifrån KVJ spåra strukturella skillnader i kungamaktens uppbyggnad i Danmark. Det är skillnader som delvis framskymtar i andra äldre skriftliga källor och som även kan relateras till den inhemska myntningen under 1000-talet.

För det andra kan tillkomsten av "konunglef" sannolikt dateras till tiden omkr år 1000, vilket innebär att den *medeltida* urbaniseringen är samtida med eller yngre än dessa kronans kungsgårdar.¹³¹ De städer som karakteriserades som kungalev omkr 1230 har alltså utgått från kungamakten, och inte omvänt. Sambandet mellan kungalev och städer är tydligast före mitten av 1100-talet, men viss betydelse kan kungaleven ha haft även för den senare stadstillblivelsen, t ex för en 1200-talsstad som Halmstad.

För det tredje kan den inhemska myntningen under 1000-talet troligen knytas till mer eller mindre varaktiga hierarkiska uppbyggnader i kungalevssystemen; med enstaka myntorter som centra för omgivande kungalev. De mest betydande och etablerade myntorterna är också de platser, som utvecklades till städer, vilket innebär att urbaniseringen kan knytas direkt till den hierarkiska strukturen i den kungliga maktapparaten.

Jag menar att man utifrån dessa allmänna resultat kan försöka att empiriskt

analysera förhållandet mellan städer och kungamakt. Om städerna var nära förbundna med kungamakten borde deras storlek vara proportionell mot den kungliga ekonomin, dvs mot det omland av kungliga egendomar (fr a kungalev), som omgav dem. En sådan jämförelse mellan stadsstorlek och omland är tidsmässigt, rumsligt och kvantitativt sett svår att genomföra, men jag vill med följande exempel visa en möjlighet.

I en sådan analys måste man ta fasta på de olika strukturerna i den kungliga maktapparaten, för att se om dessa avspeglas i städernas storlek. Den tydligaste relationen bör kunna spåras i tiden före 1070-talet, eftersom städernas storlek därefter sannolikt också påverkades av riksomfattande regala rättigheter¹³² och en framväxande kyrklig förvaltning, med åtföljande byggnadsverksamhet.¹³³

De städer som då är aktuella för en jämförelse är de viktigaste myntorterna under perioden 1020—1074. Mer eller mindre fasta centra i den kungliga förvaltningen tycks ha varit sju orter, som samtidigt var eller kom att bli biskopsäten. Förutom dessa centra är fr a två andra myntorter av intresse, dels Slagelse där det slogs mynt under hela perioden, dels Ålborg som tidvis var myntort och som på 1070-talet beskrivs som "civitas".¹³⁴ Framför allt genom att jämföra dessa nio orter med kungamakten bör det vara möjligt att spåra en eventuell proportionalitet mellan stadsstorlek och omland.¹³⁵

Det är svårt att uppskatta dessa tidigmedeltida städers storlek, men eftersom de i kyrkoorganisatoriskt hänseende inte tycks ha avgränsats från landsbygden¹³⁶ bör antalet sockenkyrkor också i städerna ange ett "socialt möjligt överskott". Arkeologiska undersökningar tyder på att sockenkyrkorna i dessa städer främst tillkommit i perioden 1050—1150¹³⁷ och därför anger måttet grovt sett städernas storlek för hela tidsrymden. Måttet är alltså endast delvis giltigt för den aktuella perioden 1020—1074, men det bör strukturellt sett likväl kunna användas för att ange tendenser i en rangordning av städerna.

Det är likaledes svårt att beräkna omlandets omfattning för de enskilda städerna, men såsom myntorter var de inlemmade i den kungliga maktapparaten och omlandet kan därför ha bestämts utifrån någon form av förvaltningsindelning. I brist på några som helst hållpunkter för en sådan indelning har gränserna för omlanden hypotetiskt dragits längs existerande land- och sysselgränser,¹³⁸ för att så långt som möjligt få gränserna mitt emellan de större myntorterna.¹³⁹ Runt Slagelse och Ålborg har inget särskilt omland markerats, utan i stället räknas de samman med Roskilde resp Viborg (fig 12).

Omlandets omfattning anger inte direkt den regala ekonomin, utan först genom att räkna antalet kungalev inom varje hypotetiskt avgränsat omland kan man få ett grovt mått på städernas ekonomiska underlag. Städerna bör i första hand ses i förhållande till kungaleven och den regala ekonomin, men även patrimoniumgodset kan ha haft betydelse för städernas storlek. Det är omöjligt att uppskatta denna godsmassa under 1000-talet och man kan endast ta fasta på de strukturella skillnader, som framgår av KVJ. Patrimonium fanns huvudsakligen i västra Danmark och om egendoms-kategorin var av betydelse för stadsutvecklingen bör det framgå av städernas storlek i Jylland och på Fyn.

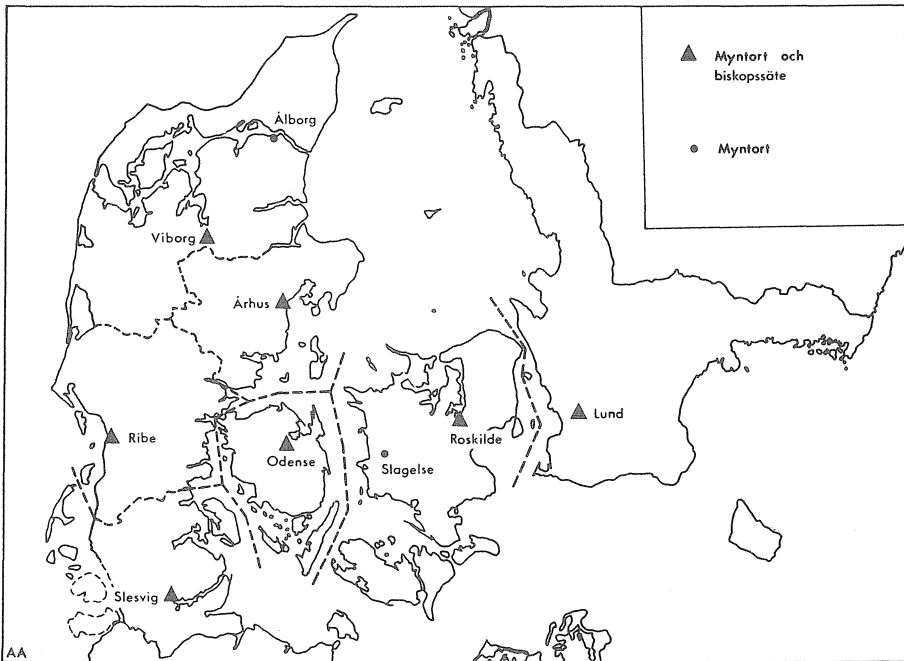

Fig 12. Karta över 1000-talets viktigare myntorter och deras hypotetiskt avgränsade förvaltningsområden.

Med alla dessa förbehåll och osäkerhetsfaktorer kan alltså förhållandet mellan städer och kungamakt undersökas, genom att man jämför antalet kungalev per hypotetiskt omland med antalet sockenkyrkor per stad. Som framgår av fig 13¹⁴⁰ finns det en korrelation mellan dessa båda värden; ju fler kungalev desto fler sockenkyrkor. Men det framgår också att korrelationen är olika för städerna i västra resp östra Danmark. Andelen kungalev per sockenkyrka är mycket högre i Lund och Roskilde + Slagelse, än i de andra orterna, vilket kan innebära att städerna öster om Stora Bält var mer beroende av den regala ekonomin. Detta antyder indirekt att patrimoniumgodset hade betydelse för stadsutvecklingen i västra Danmark.

Men som tidigare antagits borde det tydligaste sambandet mellan kungalev och städer kunna spåras före 1070-talet. Tyvärr är det omöjligt att isolera denna period utifrån uppgifterna i fig 13, eftersom diagrammet endast ger en sammanfattande bild av tiden fram till omkr 1150. Men det finns arkeologiska upplysningar som antyder att den regala ekonomin, i form av kungalev, var av mer avgörande betydelse för urbaniseringen under 1000-talet, än vad som framgår av fig 13. I Lund och Roskilde kan en mycket omfattande bebyggelseexpansion från 1000-talet spåras, genom arkeologiska undersökningar,¹⁴¹ medan samtida lämningar i de övriga städerna är få. I t ex det välundersökta Ribe saknas det i

kungalev

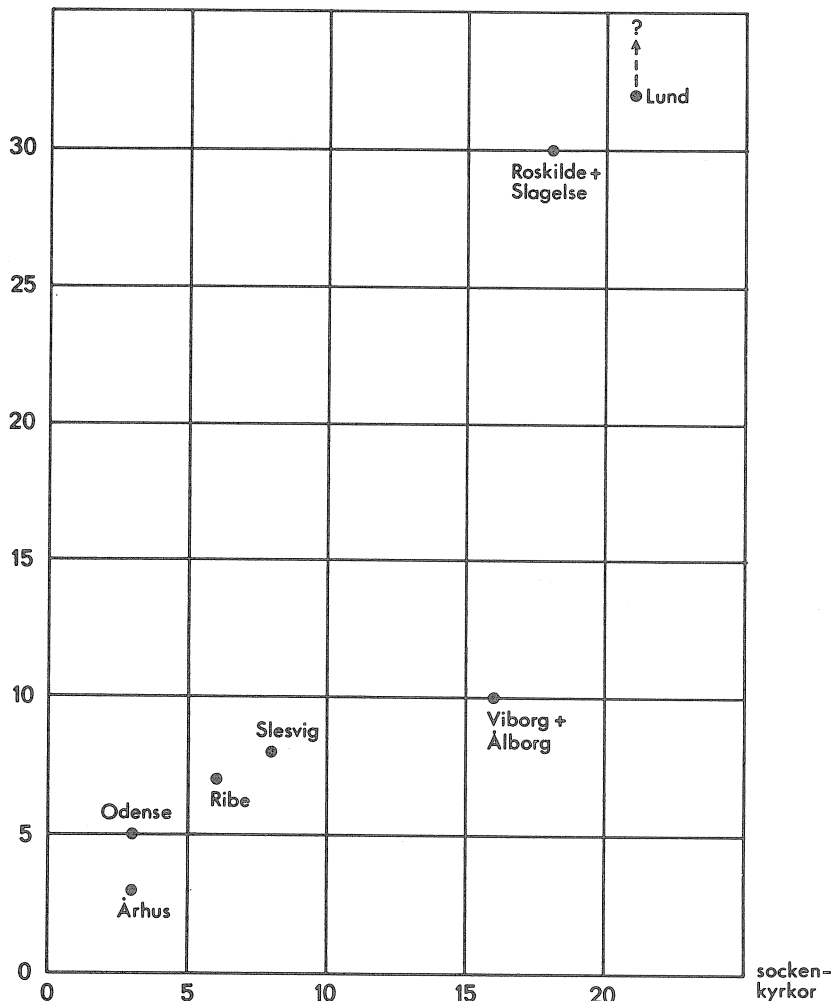
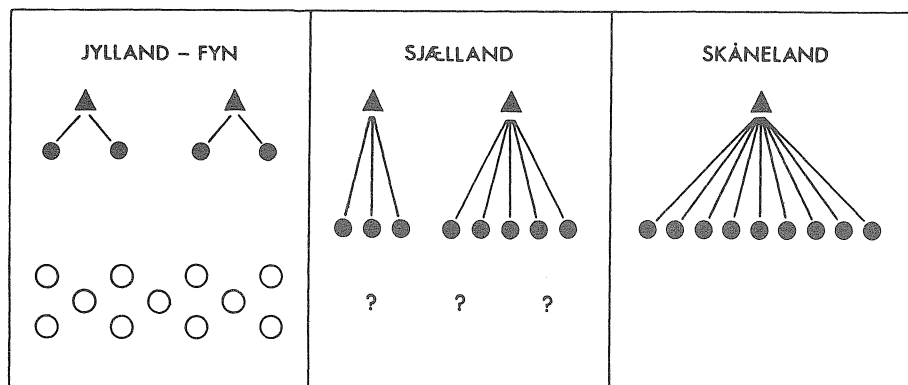

Fig 13. Korrelationsdiagram över antalet sockenkyrkor och antalet kungalev per viktigare 1000-talsmyntort.¹⁴⁰

stort sett en arkeologiskt känd bebyggelse från tiden före 1100.¹⁴² Det går inte för närvarande att kvantifiera dessa arkeologiska upplysningar, men de tyder på en geografiskt sett mycket ojämn stadsutveckling i Danmark under 1000-talet. Denna bild överensstämmer väl med kungamaktens struktur och innebär att urbaniseringen kan ha varit mycket nära knuten till den regala ekonomin, dvs till kungaleven och myntningen.¹⁴³

▲ Myntort ● Kungalev ○ Patrimonium

Fig 14. Schematisk framställning av den kungliga maktstrukturen i de tre danska huvudlandsdelarna under 1000-talet.

Skillnaderna mellan öst och väst är mindre uttalade om man rangordnar städerna efter antalet sockenkyrkor omkr 1150 (fig 13). Det betyder sannolikt att patrimoniumgodset fick en allt större roll för stadsutvecklingen på Fyn och i Jylland från och med 1000-talets slut. — Denna tolkning skulle principiellt sett innebära att urbaniseringen under 1000-talet var knuten till regala icke egenomsbaserade rättigheter och intäkter, men från slutet av 1000-talet även blev förbunden med en direkt jordränta, från kungliga och kanske också kyrkliga egendomar.

Sammanfattningsvis vill jag framhålla att jämförelserna mellan städer och kungamakt kan tolkas som nära, men relativt komplicerade samband. Framför allt de skisserade förhållandena under 1000-talet är principiellt intressanta, då den ojämna stadsutvecklingen verkar vara nära förbunden med uppbyggnaden av den kungliga maktapparaten (fig 14).

I västra Danmark (Jylland och Fyn) har den samlade reella kungamakten sannolikt varit starkast, genom det omfattande patrimoniumgodset. Behovet av en kompletterande politisk kontroll utifrån krongods har varit mindre, varför kungaleven var få och organiserade i små hierarkier, runt flera mindre myntorter. I öster har patrimoniumgodset varit litet (Sjælland och Falster) eller kanske saknats helt (de skånska landskapen), och har därför fått ersättas av talrika krongods. De regala anspråken har endast kunnat hävdas genom ett tätare nät av kungalev och en mycket mer centraliserad maktapparat, uppbyggd kring få men stora myntorter.

Den kungliga maktstrukturen har alltså byggts upp i ett växelspel mellan släktgods och krongods och det är i detta motsatsförhållande, som städernas storlek under 1000-talet måste ses. Den mindre centraliserade maktstrukturen i väster har lett till flera, men mindre städer, medan behovet av centraliserad po-

litisk kontroll i öster har lett till få, men stora städer; faktiskt de största som Norden kunde frambringa vid denna tid (Roskilde och Lund). De största städerna växte alltså fram där den reella kungamakten var svagast, vilket visar att stadsutvecklingen inte mekaniskt avspeglar kungamakten och dess styrka. Sambandet kan i stället principiellt karakteriseras som ett växelspel eller ett dialektiskt förhållande.

Avslutning

Artikeln huvudsyfte har varit att försöka belysa förhållandet mellan städer och kungamakt. Uppmärksamheten har riktats mot den tidiga medeltiden och där kan ett nära, men komplicerat, samband mellan kungamakt och städer antydast utifrån empiriska tendenser. Den avslutande skissen av förhållandena i 1000-talets Danmark innebär dessutom att sambandet mellan städer och kungamakt kan beskrivas som ett växelspel.

För att nå detta huvudsyfte har största delen av artikeln ägnats åt försök att rekonstruera den kungliga maktapparaten och dess framväxt. Och det är en undersökning som i sig kan väcka följdfrågor. Jag vill därför avslutningsvis framhålla att förutom de här framförda idéerna kan artikeln ge anledning till ytterligare överväganden och diskussioner på tre olika plan.

Det gäller för det första själva den empiriska utgångspunkten för undersökningen, dvs Kung Valdemars jordebok. Här har endast en mindre del av KVJ analyserats, nämligen uppgifterna rörande kungliga egendomar. Men dessa undersökningar kanske kan ge perspektiv också på andra delar av källan, även om den inte är att betrakta som en sammanhängande enhet. Kan t ex de olika inkomstitlarna, de omdebatterade "lakunerna" (häradar utan inkomstuppgifter) och den gåtfulla broderlistan sättas i samband med de två kungliga maktstrukturerna? Gästningsrätten ("servicium noctium") omtalas som en häradsavgift endast i Thy syssel i Jylland. Detta syssel är betecknande nog också det enda tydliga området i Jylland med ett häradsanknutet kungalevssystem. Innebär detta att gästningsrätten endast fanns i Thy syssel och att de stående skatterna hade andra ursprung i de övriga delarna av Jylland? Lakunerna och broderlistan är geografiskt förankrade i samma område som det västra syssel- och landanknutna kungalevssystemet. Kan sambandet förklaras med att kungamakten, i brist på kungalev i varje härad, tvingades hävda de alltmer omfattande regala anspråken under 1100-talets senare del (från de stående skatterna) med hjälp av förlåningar?¹⁴⁴

För det andra gäller följdfrågorna den kungliga maktapparatsens uppbyggnad, framväxt och förhållande till andra delar av det tidigmedeltida danska samhället. Jag har så långt som möjligt undvikit att behandla enskilda punkter i den kungliga maktstrukturen och försökt hålla mig till en principiell översikt. Sannolikt kan denna översikt nyanseras med konkreta arkeologiska källmaterial, t ex genom undersökningar av senvikingatida gravar, kyrkoarkitektur, befästningar, pålspärrar och bebyggelsestruktur i och vid de aktuella orterna. Det

gäller också förhållandet mellan enskilda kungalever och härader i östra Danmark. Beror den delvis bristande överensstämmelsen på att kungaleven var avpassade efter en äldre administrativ indelning grundad på bygder och att den historiskt kända häradsindelningen inte är mycket äldre än det första kända belegget 1085?¹⁴⁵ Andra frågor rör förhållandet mellan den politiska kontrollen och det ideologiska herraväldet. Som redan tidigare framgått fanns det ett geografiskt samband mellan kungamakten och kyrkan. Flertalet biskopssäten var knutna till myntorter och stiftsindelningen tycks principiellt sett ha följt kungamaktens struktur, med mindre stift i väster och större stift i öster. Ärkebiskopssätet i Lund kan då också ses som en extra markering av den centrala politiska och ideologiska kontroll, som var nödvändig i området öster om Öresund. — Ytterligare diskussioner utifrån den kungliga maktstrukturen kan även föras kring t ex det politiska skeendet och dess rumsliga förankring, de olika rätts-samlingarnas utsago och jordtaxeringens utformning i rikets skilda delar. Men det är diskussioner, som inte ryms inom ramen för denna artikel.

För det tredje gäller problemen artikelns huvudsyfte, det principiella förhållandet mellan städer och kungamakt. Hur länge kan det skisserade växelspelet ha varit giltigt? Kan sambandet belysas på andra sätt eller spåras i andra områden? Samtida paralleller till motsatsförhållandet verkar finnas i båda de nordiska grannländerna. I Sverige var Sigtuna den enda myntorten och betydande stadsbildningen under 1000-talet, vilket kan innebära att den regala sidan av kungamakten var mest framträdande i Mälardalen. Patrimoniumgodsets rumsliga förankring är svåråtkomlig, men det är inte osannolikt att de flesta egendomarna låg i götalandskapen.¹⁴⁶ Sigtuna kan alltså, liksom Roskilde och Lund, ha varit uttryck för ett behov att centralisera den politiska och ideologiska kontrollen i ett område, där den samlade reella kungamakten var svag.¹⁴⁷ Förhållandena i Norge är svårare att klarlägga, eftersom det inte är säkert känt om de kungliga egendomarna var delade mellan kronan och kungaätten.¹⁴⁸ Motsatsförhållandet mellan den vikingatida maktkoncentrationen i Oslofjorden¹⁴⁹ och den första medeltida stadsbildningen och myntningen i Trondheim tyder likväl på samma växelspel.

Trots att urbaniseringen inte hade samma omfattning och trots att de kungliga maktapparaterna inte behöver ha varit identiska verkar det alltså ha rått principiellt samma förhållanden i hela Norden under 1000-talet: Städerna var en del — och en nödvändig del — i upprättandet av de tidiga feodala staterna.

NOTER

1. Artikeln har presenterats i form av föreläsningar vid institutioner och projektgrupper i Lund och Århus under det gångna året. Många personer har också läst artikeln i manuskript. Jag vill här tacka för alla de givande diskussionerna och kommentarerna och vill fr a framhålla den tankeväckande och konstruktiva kritiken från Kai Hørby, Jørgen Steen Jensen och medarbetarna i projektet "Middelalderbyen".
2. Mellan dessa ståndpunkter finns naturligtvis olika former av kompromisser. En inte ovanlig tolkning är att städerna upprättades av kungamakten, men som en reglering av tidigare existerande handel (se t ex Skovgaard-Petersen 1981).
3. Pirenne 1925, Schück 1926, Matthiessen 1933.
4. Olsen 1972 s 73.
5. Cinthio 1972.
6. Se sammanfattningar i t ex Ennen 1979 s 88 och Schück 1926 s 1 f och s 21 f.
7. Se t ex Andersson — Redin 1980 och Andrén 1980 s 77 f.
8. Christophersen 1982 s 120.
9. Utmärkande för arkeologiskt påträffad stadsbebyggelse från 1000-talet och början av 1100-talet är en spridd och gles struktur, som är svår att sätta i samband med omfattande merkantil verksamhet (se t ex Andrén 1980 s 50).
10. Begreppet "feodal" är här använt i en bred social och ekonomisk bemärkelse och är alltså inte inskränkt till ett formellt länsväsende av kontinentalt snitt. För korta sammanfattningar av begreppet se t ex Lindkvist 1979 s 16 f och efterskriften i Gurevitj 1979.
11. Samma svårighet gäller naturligtvis också det oprecisa begreppet "handel", men det kommer inte att närmare analyseras här.
12. Se t ex Österberg 1978.
13. Se fr a Christensen 1945 och Riis 1977.
14. KVJ, utgiven av Svend Aakjær med fylliga kommentarer.
15. Enligt Kroman 1936.
16. KVJ s 245 f.
17. Huvudinläggen är Paludan-Müller 1871, Nielsen 1873, Steenstrup 1874, Erslev 1875, Erslev 1898, Weibull 1916, Bolin 1929, Kroman 1936 (med den principiellt sett bästa sammanfattningen av diskussionen) samt Aakjær i KVJ, där diskussionen sammanfattas fram till 1943. Efter Aakjærs utgåva har endast några undersökningar publicerats. Det gäller Runquists vidare matematiska analyser av Hallandslistan samt ytterligare undersökningar av Falsterlistan (Christensen 1970, jfr även Gissel m fl 1981 s 284 f), Plogtalslistan (Ulsig — Kjær Sørensen 1981) och Broderlistan (Christiansen 1966).
18. Bolin 1934.
19. Bolin 1929.

20. Framgår tydligast av att det (förutom i Ulsig — Kjær Sørensen 1981) saknas översiktskartor, som analytiska hjälpmedel i den nu mer än sekellånga diskussionen.
21. Detta trots att flera uppgifter i KVJ bevisligen går tillbaka på äldre förhållanden, t ex upplysningarna om Ringsted, vilka måste avse tiden före 1164 (jfr DD 1:2 nr 65, 101 och 156). Den äldsta uppgiften, som kan tidsfästas i KVJ, rör fördelningen av midsommargålden i Lund och den grundar sig på Knut den heliges gåvobrev 1085 (DD 1:2 nr 21).
22. Redan 1875 understryker Erslev behovet av en "indre kritik" av KVJ och 1898 går han vidare och försöker utifrån Hallandslistan att tolka huvudstycket. Samma principiella tillvägagångssätt har därefter varit grundlaget för såväl Weibulls som Bolins tolkningar, fast deras resultat avviker från Erslevs uppfattning.
23. Erslev anmärker 1875 "hvor lidet en prøvelse på andre kilder forslår overfor jordebogens utallige enkeltopgivelser" (Erslev 1875 s 105). Det är en kommentar som kan sägas gälla hela jordeboksdiskussionen, fast förhållningssättet efter hand har blivit allt mindre uttalat och snarast förutsatts i analyserna.
24. Det källkritiska dilemma märks tydligt i allmänna redogörelser av KVJ. Källan presenteras, men dess uppgifter integreras inte i de historiska översikterna (se t ex Christensen m fl 1977 s 389 f).
25. KVJ s 26 f och 116 f.
26. I kungalevslistan nämns uttryckligen att Ringsted och Antvorskov var ersatta av andra egendomar och på Hallandsås och Lister omtalas egendomar som tidigare tillhört "konunglef".
27. Rosén 1949 s 65 f.
28. Se t ex Steenstrup 1874 s 374 och Erslev 1875 s 104 f.
29. Holmbäck 1968.
30. Ulsig 1968 s 35 f och 117 f.
31. Kungalevens administrativa funktion har också framhållits av Steenstrup 1874 s 373, men denna tolkning skiljer sig från hans, genom att uppfatta kungalev i städer och på landsbygd på principiellt samma sätt. Jfr dock Nielsen 1873 s XII, som hävdade att kungaleven avsåg "kongeborgen", men utifrån ett annat mer "officiellt" synsätt på KVJ.
32. Ulsig kan visa att den karakteristiska godsstrukturen under 1100-talet var stora samlade gods-komplex, ofta omfattande hela byar (Ulsig 1968 s 35 f och s 117 f).
33. Steenstrup 1874 s 346 f, liksom Erslev 1875 s 97 f och Hørby 1980 s 201.
34. Weibull 1916 s 122, Christensen 1945 s 72 och Rosén 1964.
35. Kartan bygger på rubriksättning i KVJ, där de jylländska sysslorna jämföras med landen i övriga delar av Danmark. Dessutom är Fehmarn, Rügen, Bornholm och Lister markerade som egna land, eftersom olika uppgifter antyder deras självständiga ställning. Gränserna är markerade efter Atlas över Sverige s 133—134 och karta i Dahlerup 1968.
36. Översikten omfattar alla de kungalev, som kan knytas till fast bebyggelse och som kan tänkas ha motsvarat en kungsgård. Kartan är något arkaiserande, eftersom Ringsted och Antvorskov är markerade i stället för Søborg och Tårnborgh. Härads- och sysselgränserna är markerade efter Atlas över Sverige s 133—134 och karta i Dahlerup 1968. Lokaliseringen av kungalev följer i stort sett Aakjærs kommentarer: Hjørring, Aggersborg, Hillerslev, Sjørring, Vestervig, Harboør ("Øræn"), Skive, Ålborg, Viborg, Randers, Helgenæs, Århus, Nim, Jelling, Brejning ("Byrkingy"), Almind, Varde, Brøns, Højer, Søderup, Klipleve, Hanved, Gelting, Kampen, Slesvig, (Sønder) Åby, Odense, Ketting, Klinting, Vemmenæs, Skrøbelev, Halsted, Nørre Kirkeby, Sønder Kirkeby, Alume, Mårum, Alsønderup, Endrup, Karlebo, Slangerup, Hals, Smørumnedre, Kongens Lyngby, Brøndbyøster, Roskilde, Skibby, Lumsås, Hagedsted,

Stigs Bjergby, Avnsøtorp, Røsnæs, Løve, Reersø, Slagelse, Karrebæk, Haraldsted, Ringsted, St Heddinge, Vordingborg, Nosaby, Vä, Önnestad, Ravlunda, Tommarp, Nedrabý, S Åsum, Örsjö, Gylle, Oxie, Skanör, Lund, Gårdstånga, Sireköpinge, Säby, Helsingborg, Stenestad ("Stening"), Lösen, Ronneby, Vambåsa, Bräkne Hoby, Mörrum, Laholm, Halmstad, Faurås, Sjönevad, Grimeton och Tölö. Frågetecknen avser osäkra uppgifter rörande Ærø (var kungaleven landområden eller bestämda platser på ön?) Hals (var gården en del av kungalevet Reersø?) Antvorskov (var kungalevet en skog eller en kungsgård?) Ven (var kungalevet endast ön eller en kungsgård? jfr DD 1:6 nr 138), Hallandsås (var de egendomar som tidigare tillhört kungalevet "super as" knutna till en kungsgård?) "Thymæn" (var kungalevet en kungsgård i Bjäre eller N Åsbo härader?) och Lister (fanns det en kungsgård, som var knuten till de egendomar som tidigare tillhört kungalevet?). "Oræ" i Halland är inte markerat, därför att det antingen bör ha varit en skog eller byn Vare (som enl Hallandslistan låg under kungsgården i Grimeton).

37. Undantagen kan ha berott på ändrade häradsindelningar eller försvunna kungalev, t ex Ås i Viske härad (jfr Sandklef 1970).
38. Enligt påpekande av Steenstrup 1874 s 373 och Weibull 1916 s 123.
39. Tabellen över kungaleven motsvarar följande uppgifter, som till största delen även finns i Aakjærs kommentarer. För att göra tabellen överskådlig omfattar den endast tiden efter år 1000. Före denna gräns hamnar Adam av Bremens uppgift om att Harald Blåtand begravdes i sin kyrka i Roskilde samt de båda 900-talsrunstenarna i Jelling. Inga uppgifter om direkta krigshandlingar i de olika orterna är medtagna, eftersom sådana upplysningar kanske snarare anger platsernas strategiska läge, än deras kungliga tillhörighet. Kungabesök i biskopsstäderna är endast markerade i de fall, där det framgår att kungamakten hade ett primärt intresse i orten. Dateringen av händelser i Saxo är hämtade från Olriks översättning: Søderup 1074 (Vitæ s 89), Slesvig 1080—86 (Saxo 322,30), omkr 1111 (Magnussönernas saga kap 13, Heimskringla), omkr 1113 (Saxo 346,7), 1134 (Saxo 366,3), 1145—57 (DD 1:2 nr 95—97), omkr 1160 (Saxo 437,30-1), omkr 1175 (DD 1:3 nr 50), Hjerring 1086 (Knytlingasagan kap 46), Aggersborg 1086 (Vitæ s 105 och 107), Sjørring 1086 (Knytlingasagan kap 47 och 49), Varde 1103—1134 (Scriptores minores I s 84), Viborg 1150—51 (Saxo 381,21 f), Randers omkr 1168 (Magnus Erlingssons saga kap 29, Heimskringla), Ålborg 1219 (DD 1:5 nr 157), Odense 1086 (Vitæ s 113), 1137—46 (DD 1:2 nr 71), 1154 (Saxo 397,10-11), 1180 (DD 1:3 nr 89), 1202—14 (DD 1:4 nr 56), 1229 (DD 1:6 nr 98), Halsted 1177 (DD 1:3 nr 62), Roskilde omkr 1026 (Saxo 292,31 293,22), 1103—33 (Knytlingasagan kap 83 och 94), 1147—49 (Saxo 377,30), 1154 (Saxo 398,14-15), 1157 (Knytlingasagan kap 114, Saxo 405,5), 1158—60 (DD 1:2 nr 128), Slangstrup 1056 (Saxo 339,17-19), 1103 (Saxo 339,17-19), 1176? (DD 1:3 nr 55), Smørnummedre 1085 (DD 1:2 nr 21), Brøndbyøster 1085 (DD 1:2 nr 21), 1145 (DD 1:2 nr 91), Haraldsted 1131 (Vitæ s 197, Saxo 354,30-31), 1148 (DD 1:2 nr 101), Ringsted 1135 (DD 1:2 nr 65), 1148 (DD 1:2 nr 101), omkr 1153 (Saxo 393,25), 1157 (Knytlingasagan kap 113) 1164 (DD 1:2 nr 156), omkr 1165 (Vitæ s 321), 1177 (DD 1:3 nr 62), 1202—05 (DD 1:4 nr 49), Vordingborg 1167 (Saxo 457,13), 1182 (Saxo 535), 1209 (DD 1:4 nr 160), 1211—14 (DD 1:5 nr 8), 1222 (DD 1:5 nr 200), 1228 (DD 1:6 nr 79), 1230 (DD 1:6 nr 106—7, 113), 1231 (DD 1:6 nr 120—1), Avnsøtorp 1213 (DD 1:5 nr 34), Lund 1085 (DD 1:2 nr 21), 1102/04 (Necrologium Lundense s 7), omkr 1134 (Scriptores minores I s 28), omkr 1140 (Saxo 373,12), 1145 (DD 1:2 nr 91), 1158—60 (DD 1:2 nr 128), 1200 (DD 1:4 nr 24), Helsingborg 1085 (DD 1:2 nr 21), 1130-talet (Saxo 368,13), 1176 (Saxo 504,5), 1180 (Saxo 527,31-2), Nedrabý (= Arvelund) omkr 1138 (Saxo 372,7-8), Tommarp 1161 (DD 1:2 nr 143), Vä 1170 (DD 1:3 nr 12), Faurås 1152—53 (Knytlingasagan kap 110), Bräkne Hoby (vid "runstenen" vid Runamo) 1157—82 (Saxo præfatio II:5).
40. Den rumsliga förankringen av händelser används varken av Saxo eller Sven Aggesen, för att öka de historiska berättelsernas trovärdighet. En översiktlig genomgång av verken visar att, förutom Slesvig, Danevirke, Jelling och det mytiska Lejre, förekommer inga orter direkt i beskrivna händelser från sagotiden. Direkt ortangivna händelser uppträder först omkr 1000 och de därefter alltmer rumsligt förankrade händelserna tyder i stället på att framställningarna rymmer alltmer av verkliga historiska tilldragelser.

41. DD 1:2 nr 91.
42. Gästning på kungaleven omtalas i Sjørring 1086, Søderup 1074, Slesvig omkr 1111 och Nedra-by omkr 1138. Personer knutna till den kungliga förvaltningen omtalas i Hjørring 1086, Sjørring 1086, Varde 1103—1134, Slesvig 1080—86, omkr 1111, omkr 1113, omkr 1160, 1171, Roskilde 1158—60, Haraldsted 1131 och Lund 1158—60 (källhänvisningar i not 39).
43. Jfr Riis 1981.
44. Med tanke på pålspärrar i Kålfjärden utanför Vambåsa, se Frykman-Sandström 1974.
45. Utifrån Weibulls tolkning av Fehmarnlistan som en översikt över landgillen, som tillkom kungen som grundherre över ön (Weibull 1916 s 84).
46. Patrimonium nämns på Fyn och Ærø (KVJ s 12, 14, 102 och 104).
47. Avvikande meningar kommer från Paludan Müller (1871 s 180), som menar att det inte fanns någon dispositionsskillnad mellan krongods och patrimonium samt Arup (1931 s 86 f), som hävdar att patrimoniumgodset var ett särskilt förvaltningsgods knutet till kungamakten.
48. Jfr diskussion hos Rosén 1949 s 22 f.
49. En första översikt utifrån samma principer finns i Erslev 1898 s 289 f. Till denna översikt kan läggas upplysningarna från Lolland, Falster och Sjælland (jfr Erslev 1898 s 279), fr a utifrån Weibulls tolkning av de olika godsuppgifterna (Weibull 1916 s 106 f).
50. Jfr uppgifter om patrimonium 1284 (DD 2:3 nr 95—96).
51. Underlaget för fig 4 är hämtat från huvudstycket, Lollandslistan och Hallandslistan, men inte Falsterlistan, som sannolikt är yngre än motsvarande förteckning i huvudstycket. Städer är endast medtagna då det direkt framgår att det fanns kungliga egendomar på platsen. Enbart fiskala avgifter behöver inte ha representerat kungliga egendomar, utan kan ha varit knutna till övergripande icke egendomsbaserade regala rättigheter. De halländska orterna är lokaliserade efter Sandklef 1970.
52. Jfr not 33 och 34.
53. Egendomar markerade som huvudgårdar omtalas i KVJ uttryckligen som borg, "mansio", "curia" eller med sina tillägor ("cum attinenciis suis"). De möjliga huvudgårdarna är rekonstruerade utifrån mer eller mindre säkra indicier i Aakjærs kommentarer. Det gäller egendomar som bestod av en hel by (vilket enligt Ulsig var utmärkande för tidigmedeltida gods), var dateringsort för kungabrev eller senare under medeltiden omtalades som huvudgårdar eller egna birk. Problemet med Aakjærs kommentarer är emellertid att de ibland tenderar att bli mer hans egna tolkningar. Därför skulle sannolikt en ny genomgång av det idag bättre utgivna yngre källmaterialet ge en tillförlitligare bild. Men för denna artikel har jag inte ansett en sådan omfattande undersökning vara nödvändig. — Huvudgårdar i fig 5 är N Nissum, Kristrup, Thorsager, Dråby, Viby, Hansted, Bredsted, Egerneborg, Stavrbj, Avlby, Varbjerg, Assens, Horne, Fåborg, Ørkild ("Kyalteburgh"), Nyborg, Munkebo, Sellebjerg, Lumby, Harringslev, Tvevad, Hesselager, Kjærby, Kobjerg, Gedesby, Egense borg, Axtorna och Hjortsberg. Möjliga huvudgårdar är Tisted (troligen hela byn), Rold (senare huvudgård), Grav Fusing (senare birk), Ø Velling (senare birk), Skanderup (senare borg), Vrold (senare birk), Grønbæk (omtalas senare "Kongens gård"), Alling (blev före 1268 kloster), Lønborg (1142—46 omtalas kungliga ombudsmän, DD 1:2 nr 34, 84), Gaverslund (egen uppgift i den sk Intäktslistan i KVJ), Varnæs (senare birk), Skørdrup (hela byn), Vippetorp (troligen hela byn), Grødersby (dateringsort för kungabrev 1219, DD 1:5 nr 160), Søllested (dateringsort för kungabrev 1175, DD 1:3 nr 49), Hjulby (dateringsort för kungabrev 1180 och 1183, DD 1:3 nr 89 och 111), Snækkerup (hela byn), Viskinge (tillägor utanför byn), Jungshoved (senare slott), Stensby (förhandlingsort 1238, senare birk), Toreby (senare birk), Rågelunde (nästan hela byn), Vignæs (nästan hela byn), Engestofte (senare huvudgård), Stokkemarke (senare birk), Sørup (senare birk och huvudgård), Nybølle (senare birk) och Næsby (senare birk).

54. I avtalet i Mørseburg 1152 fick Sven Grathe undantaget sitt fädernegods ("paterna bona") på Sjælland (Saxo 387,5-6,10).
55. I Hallandslistan omtalas 84 "colonis", som tidigare var lagligt förvärvade av kungen och på både Sjælland och Falster är kungliga egendomsförvärv kända (jfr fig 6). Ulsig tolkar dessutom de många strögodsen på fr a Falster såsom "købegods eller eventuelt konfiskeret gods" (Ulsig 1968 s 43).
56. Samma urvalsprinciper gäller för fig 6, som för fig 3: Lønborg 1103—1134 (DD 1:2 nr 34), 1142 (DD 1:2 nr 84), 1142—46 (DD 1:2 nr 85), Sminge omkr 1170 (Scriptores minores I s 174), Vole omkr 1170 (Scriptores minores I s 174), Viby 1176 (Saxo 509,16), Grødersby 1219 (DD 1:5 nr 160), Søllested 1175 (DD 1:3 nr 49), Hjulby 1180 (DD 1:3 nr 89) 1183 (DD 1:3 nr 111), Nyborg 1193 (DD 1:3 nr 189), Ørkild ("Kyælteburgh") 1216 (DD 1:5 nr 72), Varbjerg 1229 (DD 1:6 nr 98), Hejninge, Næsby, Store Valby 1216 (DD 1:5 nr 95) och Riserup 1209 (DD 1:4 nr 160).
57. Lønborg, Viby, Grødersby, Søllested, Hjulby, Nyborg och Ørkild (jfr fig 6).
58. T ex mellan kung Niels och systersonen Henrik omkr 1110 (Saxo 343,3), mellan Erik Emune och Harald Kesja på 1110—20-talet (Saxo 348,23,35-6), mellan Erik Emune och Olof Haraldsson omkr 1138 (Saxo 371,36) och i inbördesstriderna på 1150-talet mellan Sven Grathe, Knut Magnusson och Valdemar I (Saxo 387, 5—6, 10 och 25—26, jfr även DD 1:2 nr 104).
59. Sundby å i Thy syssel, fiske i Lønborg, fiske vid Gedesby och fiske vid Hjortsberg.
60. Underlaget till fig 7 består av samtida uppgifter om kungliga egendomar, om kungaättlingars patrimonium samt om kungliga institutioners jordinnehav. De sistnämnda upplysningarna är något obestämda, eftersom inte alla egendomarna behöver ha ett kungligt ursprung. Det gäller fr a egendomar tillhörande Vitskøl kloster, borgen Havn (København) och kyrkorna S:ta Maria minor i Lund och S:ta Maria i Vä. Andra kungliga donationer, som mer eller mindre säkert kan rekonstrueras genom yngre källor är inte medtagna, t ex Estridsgåvan till Roskilde domkapitel (jfr Christensen 1980). — Egendomar markerade som huvudgårdar är uttryckligen omtalade som kungsgårdar, som hela byar, som "mansio", "curia" eller med tillägor. Till gruppen huvudgårdar kan dessutom med klara arkeologiska indicier föras kungapalatset i Dalby (Cinthio 1983). — Børglum (Vitæ s 105), Birkelse, Hals, Vårbjerg, N Sundby, Vitskøl, Bøttrup, Horns gård, Livø, Fleskum (DD 1:4 nr 59, 1:5 nr 157 och 1:2 nr 152), Tvis (DD 1:2 nr 152), Veng (DD 1:2 nr 167-8), Karleby (Scriptores minores II s 162), Torstenstorp (Scriptores minores II s 168), Skibet ("Sciping" Scriptores minores I s 30, "Scypethorp" Saxo 368,4), Harreby (DD 1:4 nr 48), Tange (DD 1:5 nr 54), Ryd ("Rus Regis" DD 1:4 nr 158), Tunø (DD 1:5 nr 95), Samsø (DD 1:5 nr 95), Heden (DD 1:3 nr 49), Sønderød (DD 1:3 nr 89—90, 111), Hunderup (DD 1:3 nr 188-9), Esetoft (DD 1:3 nr 111), Geltofte (DD 1:2 nr 99), Øm, Tjæreby, Vindinge, Skuldelev, Onsved, Børstingerød, Tollerup, Skenkelsø, Sundbyøster (DD 1:2 nr 21), Tømmerup, Tårnby (DD 1:3 nr 63), (Sønder?) Bjerge, Amager, Ejby, Almstofte (DD 1:2 nr 65 och 156), Esrom (DD 1:2 nr 107), Villingerød (DD 1:2 nr 91 och 129), Såne (DD 1:2 nr 122, 126, 1:3 nr 45—46), Stenholt (DD 1:2 nr 130), Lyngø, Benløse (DD 1:2 nr 156), Meløse (Abbot Wilhelms breve II 23, DD 1:3), Husby, Skærød (DD 1:5 nr 7—8), Havn, Utterslev, Mørkhøj, Bagsværd, Virum, Høsterkøb, Tårnby, Nærum (DD 1:3 nr 137), Slagelsebo (DD 1:3 nr 4), Næstved (DD 1:2 nr 78), Vä, Gräsma, Huaröd, Bockeboda, Härlöv (DD 1:3 nr 102), Skepparslöv (DD 1:3 nr 96), V Vram, Maglehem, Hovby, Yngsjö, Härlöv, Fjälkinge (DD 1:2 nr 63), Åhus (Scriptores minores II s 107—8), Simrishamn (DD 1:2 nr 143), S Rörum, Arendala, (Östra?) Torn (Necrologium Lundense 28/4), Lilla och Stora Uppåkra, (Stora?) Herrestad, Skälshög, Hilleshög, Håstad, Venestad, Skåttilljunga, N Sandby, Lomma (DD 1:2 nr 21), Svalöv, Borgeby, Grevie, Arlöf, Görslöv, Åkarp (Necrologium Lundense s 7), Hässleberga (DD 1:4 nr 129), Dalby (Vitæ s 91), Hov (= Ysby i Halland) (DD 1:2 nr 131), Lörby, N och Ö Jämsunda, Rødeby, Skillinge, Vallby (DD 1:3 nr 102), 12 kungsgårdar på Bornholm (Knytlingasagan kap 40 och 53).

61. Ortnamsskicket har av Skyum Nielsen tolkats utifrån ärkebiskopens herravälde över Bornholm (Skyum Nielsen 1971 s 26). Eftersom skyddshelgonens namn användes även i det kvarvarande kungliga Rønne herred, kanske namnen ska förklaras utifrån en ursprungligen helt samlad politisk kontroll av ön.
62. Bornholm kan ursprungligen ha varit indelad i tre socknar i vart och ett av de fyra häraderna (enligt muntliga uppgifter av Finn Ole Nielsen), vilket skulle innebära en fullständig överensstämmelse mellan kungsgårdar och kyrkor.
63. Patrimoniumgodset omfattar de egendomar som uttryckligen betecknades som olika regenters eller kungaättlingars patrimonium: N Sundby, Vitskøl, Tvis, Sønderlø, Hunderup, Slagelsebo, Husby och Skærød, Kronogodset markerar egendomar som uttryckligen tillhörde "iuri regio" (kunglig rätt), vilket sannolikt är den latinska beteckningen för kungalev: Esrom, Villingerød och Såne. Det möjliga krongodset omfattar 8 egendomar på Amager och i Skåne, vilka Erik Emune 1135 donerade till Lunds domkyrka. Å ena sidan omtalas de som "bonis que nostri iuris sunt" (gods som tillhör vår rätt), vilket tyder på krongods. Å andra sidan har gåvan bifallits av drottningen och kungasonen, vilket tyder på släktgods (DD 1:2 nr 63).
64. Detta bör påpekas, eftersom den sk Margretegåvan till Roskilde domkapitel tidigare räknades som kungaslätens patrimonium i Skåne (jfr Arup 1931 med Christensen 1950).
65. Ytterligare några egendomar i Skåne kan dock ha varit storgods, fr a gäller det (Stora?) Herrestad omfattande 8 bol.
66. DD 1:2 nr 107, jfr Saxo 372, 22—23.
67. DD 1:2 nr 21, jfr dock Saxo 322, 11—12.
68. I KJV är Bornholm omtalat på två ställen i kungalevlistan, dels som en hel enhet, dels som ett härad. De olika uppgifterna hänger troligen samman med att Sven Grathe 1149 förlånade stora delar av Bornholm till ärkebiskopen (Saxo 376, 17).
69. 1104—1134 omtalas 20 mark av penningskatten från "Iutlandia", men denna avskrift av Hamsfort kan vara en felläsning för "Utlandia" (DD 1:2 nr 35, jfr Ulsig 1981 s 164 not 111).
70. Se beskrivningen av skatteledungens framväxt i Bolin 1934.
71. Saxo berättar, i samband med Sven Tveskäggs friköpande från venderna, att en lösensumma samlades genom att skogar och lundar såldes till dem som lämnat sina barn som gisslan. Skåningarna och själländarna köpte skogarna tillsammans till allmänningar, medan endast fränder av en och samma ätt köpte skogarna i Jylland. Tidpunkten må stå för Saxo, men berättelsen visar att det fanns skillnader i Saxos samtid, vilka krävde en förklaring (Saxo 277, 34—36).
72. Den följande presentationen bygger på Hauberg 1900 s 190 f och Becker 1981.
73. Kungalev var Lund, Roskilde, Ringsted och Viborg, däremot inte Ribe.
74. Kungalev var Slagelse, Odense, Ålborg, Århus och Slesvig. Det icke säkert lokaliserade "Orbec" brukar identifieras med Ørbæk i Himmerland.
75. Kungalev var Tommarp och Randers, möjligen också "Gori", som kan vara det skånska kungalevet Gylle. Skifte mellan "r" och "l" på 1000-talsmynt är känt från Århus, som ibland stavas "Aloci". "Gori" behöver alltså inte vara ett "spurious name", som Becker hävdar (Becker 1981 s 144). De två andra myntorterna är troligen Borgeby, där den kungliga kyrkan S:ta Maria minor i Lund ägde 3 bol 1102—04 (jfr Necrologium Lundense s 7) samt Gamtofte, som första gången omtalas 1193 i samband med en kunglig dekan (DD 1:3 nr 189).
76. Kungalev var Hjørring, däremot inte Horsens (Hauberg 1906 s 311 f).
77. Galster 1936 s 145 f.
78. Becker 1981 s 120.

79. För en allmän beskrivning av "boroughs" se Lyon 1962 s 132 f.
80. Se t ex Galster 1936 och Bendixen 1977 och 1980.
81. Hårdh 1976 s 128 f och 132 f.
82. Bolin 1954.
83. Poulsen 1979, se även Olsen 1958 och Bendixen 1973.
84. Steen Jensen 1983.
85. Eftersom beräkningarna utgår från den lägsta möjliga enheten (myntstämpeln) blir uppskattningarna beroende av enskilda stora skattfynd, t ex är 36 % av stämplarna för mynttyp Hauberg 31 (Sven Estridsen) endast kända genom den stora Fjälkingskatten (se Moltke 1950).
86. T ex Hill 1978.
87. Bendixen 1980.
88. Hauberg 1900.
89. Enligt vänligen lämnad uppgift av Jørgen Steen Jensen.
90. Se t ex Becker 1980.
91. Dvs problemet är inte om antalet kända mynttyper är tillräckligt, utan vad de representerar i förhållande till en faktisk produktion.
92. Efter Hauberg 1900 s 69.
93. Bolin 1954.
94. Steen Jensens beräkningar utifrån antalet myntstämplar ger samma tendenser, även om myntningen i Roskilde och Lund tycks ha varit mycket mer dominerande än vad som framgår av antalet mynttyper (Steen Jensen 1983). Däremot är sannolikt den jylländska myntningen underrepresenterad för perioden 1074—1103, eftersom det saknas skattfynd i stora delar av Jylland (Skovmand 1942 fig 30), samtidigt som mer avgränsade myntområden började utbildas (Bendixen 1980 s 170).
95. Randsborg 1980 s 79 f.
96. Christensen 1938.
97. Nyborg 1980 s 42.
98. Även om kyrkorna på ett eller annat sätt också representerade en befolkning är det inget som hindrar att en kyrka motsvarande en liten "rik" befolkning och en annan kyrka en stor "fattig" befolkning.
99. Underlaget bygger på uppgifter i Christensen 1938 s 20—21, kompletterade med Jessen m fl 1930—31 s 424, Lunds stifts landebok och Ingers 1947. Det totala antalet sockenkyrkor på landsbygden utifrån dessa källor har beräknats till omkr 2480.
100. Ett nära samband mellan myntningen och den regala ekonomin under 1000-talet skulle kunna förklara den stora myntspridningen. Även om mynten primärt kan ha producerats i förhållande till den regala ekonomins lokala omfattning kan mynten ha spridits mycket snabbt inom den riksomfattande maktapparaten.
101. Steiness 1955 s 118.
102. De saknas helt i berättande källor från perioden.
103. DD 1:5 nr 7—8.
104. Påtalat av Randsborg, men inte utnyttjat i hans analyser (Randsborg 1980 s 80). Samma geografiska förhållande finns också mellan husbyarna och ryttagravarna från 900-talet (jfr Randsborg 1982 fig 16.2).

105. Randsborg 1980 s 25 f.
106. Underlaget för fig 11 är hämtat från Steiness 1955 s 117 f och Jacobsen — Moltke 1942, med jämförelser i Randsborg 1980 s 25 f.
107. För en sammanfattning av diskussionen se Stilling 1981.
108. Stilling 1981 s 51.
109. Den tredje "trelleborgen" (Aggersborg) låg i ett syssel med en husby, men såväl borgen som runstenar i området tyder på att husbyorganisationen "kollapsat" i Thy syssel och fick ersättas av andra maktstrukturer. Även det annorlunda kungalevssystemet i detta syssel tyder på större förvaltningsmässiga förändringar i området.
110. Dateringarna sammanfattade i Roesdahl 1977 s 161 f och Stilling 1981 s 35 f.
111. Kanske med undantag av Blekinge och Bornholm, där yngre runstenar och ett senare kristnande tyder på ett senare införlivande.
112. Malmer 1966 s 224 f.
113. De korsade likarmade korsen på "korstyperna" stämmer principiellt sett överens med Aggersborgs planform och kan innebära att både mynten och "trelleborgarna" ska ses som korssymboler för den nya kristna kungamakten. På många "korstyper" förekommer dessutom ett flikprytt ansikte, som enligt Malmer direkt motsvarar de masker som finns på bildprydda runstenar från perioden "efter Jelling" (Malmer 1966 s 87 f).
114. Malmer 1981.
115. Enligt Krøngaard Kristensen — Vellev 1982 och enligt ännu opublicerade dendrokronologiska dateringar i Lund.
116. Tankeväckande är att den gren av kungaätten, som satt vid makten i början av 1200-talet härstammade från ett av 14 arvsberättigade barn till Sven Estridsen. Visserligen hade en del grenar utslucknat och egendomar konfiskerats från andra grenar, men de sittande kungarna har sannolikt inte kunnat bemäktiga sig mer än huvudlotterna. Jämför t ex Saxos uppgifter om hur kungaättlingarna Knut och Karl, genom uppror mot Valdemar I, hade förbrutit sina huvudlotter (Saxo 523, 11—12).
117. Omfattande icke specificerade donationer av patrimoniumgodset omtalas 1175 (DD 1:3 nr 50), 1182 (Saxo 535, 24—25) och 1186 (DD 1:3 nr 135). Till dessa kommer de specificerade donationerna (se fig 8).
118. Adam Lib II Cap XXXVI och Schol 35.
119. Trots att den tidigare analysen innefattat retrospektiva undersökningar över 200 år menar jag att samhällsförändringarna omkr 1000 (religionsbytet, uppkomsten av den "historiska byn" och troligen förändringar i själva förfoganderätten över jord) innebär att den föregående perioden kan vara svår att beskriva utifrån termer i yngre källmaterial.
120. Steiness 1952—53.
121. Cinthio 1972.
122. Existensen av "trelleborgarna" avslöjar både en stark militärmakt och ett motstånd mot denna makt.
123. Efter dateringen av runstenarna på ön (jfr Randsborg 1980 s 44).
124. Ekblom 1942. Lolland kan sannolikt också räknas till syddanernas område, utifrån en 900-talsrunsten i Sæding, rest över Krog "den starkaste (?) av särsvear och syddaner" (Jacobsen-Moltke 1942, runsten 217).
125. Erslev 1879.
126. Christensen 1945 s 72 f.

127. För en allmän översikt se La Cour 1972. Jämför även uppgifterna om de nya borgar och kastaler, som Sven Grathe lät uppföra vid Store Bælt (Saxo 383, 32).
128. Avser Horsens från omkr 1150 (Schjørring 1980) och kanske Næstved, omtalad med "forum ville" 1140 (DD 1:2 nr 78).
129. I huvudstycket är inkomsterna från flera städer sammanförda med de omgivande häraderna, vilket avslöjar större förvaltningsenheter. Dessa kan spåras runt Flensborg, Kolding, Odense, Nyborg, Vordingborg, Roskilde, Helsingborg och Lund (jfr Holberg 1899 s 213 och Weibull 1916 s 96).
130. De förlänade rättigheterna omtalas första gången 1146—57 (DD 1:2 nr 98) och ska enligt Ribe biskopskronika ha förlänats till biskopen redan under Knut den store (Ribe Bispekrønike s 26). Snarare har rättigheterna förlänats i samband med att biskopen erhöll mynträtten under kung Niels (jfr Weibull 1917 s 202).
131. Med detta menar jag att den medeltida urbaniseringen i stor utsträckning bör skiljas från den vikingatida stadsutvecklingen. De medeltida skedena av Slesvig, Ribe och Århus kan inte direkt förklaras utifrån det vikingatida ursprunget, utan måste relateras till de medeltida sammanhangen. Det diskontinuerliga förloppet framgår inte minst av det bebyggelsemässiga brott, som finns mellan Hedeby och Slesvig, kanske också i Ribe (där ingen 800—900-talsbebyggelse har påträffats inom det medeltida stadsområdet) och som antyds i Århus (där 1000-talets domkyrka ligger utanför den vallomgärdade vikingatida bebyggelsen). De vikingatida tätorterna bör i och för sig också höra samman med en eller annan form av kungamakt, men de har troligen haft mer speciella funktioner som "emporium" (se t ex Hodges 1982 s 47 f).
132. Slagskatten från och med Harald Heins myntreform omkr 1075 (Bolin 1954) och kanske också fredsköp, ledungsbot och "redskud", som omtalas första gången 1085 (DD 1:2 nr 21, jfr Christensen 1977 m fl s 249 f).
133. Stora kyrkobyggen påbörjades i olika delar av Danmark under 1070—80-talet (Krins 1968).
134. Adam s 233.
135. Urvalet innebär att 6 mindre myntorter i de 3 huvudlandsdelarna utesluts från jämförelsen. Dessa delvis svåridentifierade och endast periodvis fungerande myntorter ändrar knappast den principiellt intressanta bilden i fig 13.
136. Antagandet bygger på en ännu opublicerad undersökning av den medeltida sockenstrukturen i Lund (Andrén manus).
137. Se t ex Andrén 1980 s 67 f, Møller Knudsen 1980 s 15 f och Nielsen 1980 s 136 f.
138. Enda undantaget är gränsen genom Ellum syssel, vilken följer den senare kända stiftsgränsen mellan Ribe och Slesvigs stift.
139. Bakgrund till detta resonemang är idén om ett sk "catchment"-område runt varje stad, vilket kan konstrueras med hjälp av en geografisk modell, det sk Thiessens polygon (Hodder — Orton 1976 s 60). Fig 12 kan lämpligen jämföras med Randsborg 1980 fig 20 s 76.
140. Antalet kungalev per omland framgår av fig 2 och 12. Ytterligare 12 kungalev kan ha hört till Lund, om de 12 möjliga kungsgårdarna på Bornholm räknas som kungalev. Dessutom räknas Ribe som kungalev. Antalet sockenkyrkor var i Lund 21 (Andrén manus), Roskilde 14, Odense 3, Ålborg 3, Viborg 13, Århus 3, Ribe 7 (se Olsen-Schjørring 1980), Slagelse 4 (förutom de 3 som nämns i Danmarks kirker även S:t Clemens omtalad 1211—14, DD 1:5 nr 7) och Slesvig 8 (DD 1:3 nr 216).
141. Andrén 1980 s 36 f, Nielsen-Schjørring 1979.
142. Jensen m fl 1982.

143. Vilka beräkningsgrunder man än använder för att uppskatta myntningen framstår de östra myntorterna, Roskilde och fr a Lund, som de viktigaste under 1000-talet. I förhållandet stad-omland borde myntningen också ha beaktats, men jag har avstått från att komplicera jämförelserna i fig 13, på grund av representativitetsproblemen kring beräkningar av den lokala myntproduktionen.
144. Redan Steenstrup förklarade lakunerna med förläningar (Steenstrup 1874 s 174 f), men utifrån krongodset ojämna fördelning kan förläningarna få en rimligare historisk bakgrund (jfr kritiken mot Steenstrup i Paludan-Müller 1874 s 30 f, Erslev 1875 s 104, Erslev 1898 s 103 och Weibull 1916 s 92 f). — De källkritiska problemen kring broderlistan gör en tolkning svår, vilket också Tage E Christiansen visat (Christiansen 1966). Men det strukturellt sett intressanta är listans geografiska förankring, något som Christiansen inte till fullo har uppmärksammat.
145. I diskussionen om häradsindelningens ålder skulle detta stödja Aksel E Christensens tanke om en sen reglering (jfr Christensen m fl 1977 s 194 f och 253 f).
146. Enligt Rosén 1949 s 131 f omtalas de flesta kungliga patrimoniumgodsen före 1250 i götalandskapen.
147. En motsättning mellan en stark kungamakt förankrad i Götaland och en svagare äldre samhällsstruktur i Svealand tycks ha funnits åtminstone på 1220-talet (Lönnroth 1964).
148. Bjørvik 1960 s 228.
149. Uttryckt i båtgravarna och höggravfälten.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

- Adam af Bremen, översättning av C L Henrichsen 1930
Atlas över Sverige, 1953—71
- Andersson, H — Redin, L 1980 Stadsarkeologi i Mellansverige, Läge, problem, möjligheter (*Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Medeltidsstaden*, rapport 19)
- Andrén, A 1980 Lund (*Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Medeltidsstaden*, rapport 26)
- Andrén, A (manus) Lund II (*Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Medeltidsstaden*, rapport)
- Arup, E 1931 Kong Svend 2:s Biografi (*Scandia* IV)
- Becker, C J 1980 Hardeknuds "Sigtuna-mønt" og andre imitationer fra Lund (*Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1980)
- Becker, C J 1981 The coinages of Harthacnut and Magnus the Good at Lund c 1040—c 1046 (i *Studies in Northern Coinages of the Eleventh Century, Det Kongl Dan Vidensk Selsk, Hist-filo skrifter* 9:4)
- Bekker-Nielsen, H — Foote, P — Olsen, O (red) 1981 Proceedings of the Eighth Viking Congress (*Medieval Scandinavia Supplement* 2)
- Bendixen, K 1973 Middelaldermønter i de sidste 10 års danske kirkefund (*Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1972)
- Bendixen, K 1977 Mønternes funktion i Danmark i perioden c 1075 til c 1300 belyst ved skriftlige og numismatiske kildeudsagn (*Fortid og Nutid* bd 27)
- Bendixen, K 1980 Møntcirkulation i Danmark fra Vikingetid til Valdemarssønnerne (*Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1978)
- Bjørvik, H 1960 Det norske krongodset i Mellomalderen
- Bolin, S 1929 Hallandslistan i Kung Valdemars jordebok (*Scandia* 1929)
- Bolin, S 1934 Ledung och frälse. Studier och orientering över danska samfundsförhållanden under äldre medeltiden
- Bolin, S 1954 Tax money and Plougmoney (*Scandinavian Economic History Review* vol II No 1)
- Christensen, A E 1938 Danmarks befolkning og bebyggelse i middelalderen (*Nordisk Kultur* II)
- Christensen, A E 1945 Kongemagt og Aristokrati
- Christensen, A E — Clausen, H P — Ellehøj, S — Mørch, S (red) 1977 Danmarks historie, Bind 1, Tiden indtil 1340
- Christensen, C A 1950 Estrids og dronning Margretes gaver til Roskilde kapitel (*D Historisk Tidsskrift* XI:3)
- Christensen, C A 1970 Falsterlistens tal og talforhold samt deres tolkning (*D Historisk Tidsskrift* XII:4)

- Christensen, C A 1980 Roskildekirkens jordegods før år 1200 (*D Historisk Tidsskrift* 1980)
- Christiansen, T E 1966 Isti tres fratres. Broderlisten i Kong Valdemars Jordebog (i *Middelalderstudier tilegnede Aksel E Christensen*)
- Christoffersen, A 1982 Den urbane varuproduksjons oppkomst og betydning for den tidigmiddelalderiske byutvikling (*Bebyggelsehistorisk tidskrift* 3)
- Cinthio, E 1972 Variationsmuster in dem frühmittelalterlichen Städtewesen Schones (i *Frühe Städte im westlichen Ostseeraum, Kiel Papers '72*)
- Cinthio, E 1983 Dalby kungsgård. Medeltidsarkeologin som historisk vetenskap (*Kungl Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademins årsbok* 1983)
- Dahlerup, T 1968 Det danske sysselprovsti i Middelalderen
- Danmarks Riges Breve, utg av Det danske Sprog- og Litteraturselskab 1938 f
- Danske Helgeners Levned, övers av H Olrik 1893—94
- Den äldste Danmarkskrönike (Roskildekröniken), övers av J Olrik 1898
- Diplomatarium Danicum (=DD), utg av Det danske Sprog- og Litteraturselskab 1938 f
- Eklblom, R 1942 Alfred the Great as Geographer (*Studia Neophilologica* 14)
- Ennen, E 1979 Die europäische Stadt des Mittelalters
- Erslev, K 1875 Kong Valdemars jordebog og den nyere kritik (*D Historisk Tidsskrift* IV:5)
- Erslev, K 1879 Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhunderede (1513—1596)
- Erslev, K 1898 Valdemarernes Storhedstid
- Frykman, J — Sandström, J 1974 Vikingatid ur annorlunda perspektiv. Från Blekinge museums marinarkeologiska arbetsfält (*Blekinge-boken* 1974)
- Galster, G 1936 Danmarks Mønter (*Nordisk Kultur* XXIX)
- Gissel, S — Jutikkala, E — Österberg, E — Sandnes, J — Teitsson, B 1981 Desertion and Land Colonization in the Nordic Countries c 1300—1600
- Gurevitj, A 1979 Feodalismens oppkomst i Västeuropa
- Hauberg, P 1900 Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146 (*Det Kongl Dan Vidensk Selsk Skr R 6, Hist-filo Afd V 1*)
- Hauberg, P 1906 Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146—1241 (*Det Kongl Dan Vidensk Selsk Skr R 6, Hist-filo Afd V 3*)
- Hill, D 1978 Trends in the development of Towns during the reign of Ethelred II (i *Ethelred the Unready: Papers from the Millenary Conference, British Archaeological Reports, British Series* 59)
- Hodder, I — Orton, C 1976 Spatial analysis in archæology
- Hodges, R 1982 Dark Age Economics. The origins of towns and trade AD 600—1000
- Holberg, L 1899 Kirke og Len under Valdemarerne
- Holmbäck, Å 1968 Pertinensformel (*Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*)
- Hårdh, B 1976 Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südsandinavien (*Acta Archæologica Lundensia 8° Minore* nr 6)

- Hørby, K 1980 Middelalderen (i Dansk social historie 2, Samfundet i vikingetid og middelalder 800—1500, av N Lund — K Hørby)
- Ingers, I 1947 Ödekyrkor och klosterlämningar (i Lunds stift i ord och bild, red G Herrlin)
- Jacobsen, L — Moltke, E 1942 Danmarks runeindskrifter
- Jensen, S — Madsen, P K — Schiørring, O 1982 Udgravninger i Ribe 1979—1981 (*Mark og Montre*)
- Jessen, K — Kristensen, M — La Cour, V 1930—31 Sønderjyllands historie fremstillet for det danske folk, Bind I
- Jørgensen, P J 1947 Dansk Retshistorie
- Knytlinge Saga, övers av Jens Peter Ægidius 1977
- Kong Valdemars Jordebog (KVJ), utg av Svend Aakjær 1926—1945
- Krins, H 1968 Die frühen Steinkirchen Dänemarks
- Kroman, E 1936 Kong Valdemars Jordebog. Et Haandskrifts Historie
- Krongaard Kristensen, H — Vellev, J 1982 En ikke ringe ære for byen (*Skalk* nr 5 1982)
- La Cour, V 1972 Danske Borganlæg till midten af det trettende arhundrede I—II
- Lindkvist, Th 1979 Landborna i Norden under äldre medeltid (*Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica Upsaliensia* 110)
- Lunds stifts landebok I—II, utg av K G Ljunggren — B Ejder 1950—52 (*Skånsk senmedeltid och renässans* 4—5)
- Lyon, H R 1962 Anglo Saxon England and the Norman Conquest
- Lönnroth, E 1964 Från svensk medeltid
- Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensia Ecclesiae Pontificum (= Adam), utg av B Schmeidler 1917
- Malmer, B 1966 Nordiska mynt före år 1000 (*Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°* nr 4)
- Malmer, B 1981 Om Danmarks näst äldsta myntort och depåfyndet från Igelösa kyrkogård (*Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* nr 4 1981)
- Matthiessen, H 1933 Det middelalderlige købstadvæsen i Danmark (*Nordisk Kultur* XVIII)
- Moltke, E 1950 De danske runemønter og deres prægere (*Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1950)
- Møller Knudsen, B 1980 Aalborg (i Olsen-Schiørring 1980)
- Necrologium Lundense, Lunds domkyrkas nekrologium, utg av L Weibull 1923
- Nielsen, I 1980 Roskilde (i Olsen-Schiørring 1980)
- Nielsen, I — Schiørring, O 1979 Roskildes middelalder på kort (i 13 bidrag til Roskilde by og egn's historie, red F A Birkebæk)
- Nielsen, O 1873 Valdemar den andens Jordebog
- Nyborg, E 1980 Enkeltmænd og fællesskaber i organiseringen af det romanske sognekirkebyggeri (i *Strejflys over Danmarks bygningskultur, festskrift til Harald Langberg*)

- Olsen, O 1958 Kirkegulvet som arkæologisk arbejdsmark (*Nationalmuseets Arbejdsmark* 1958)
- Olsen, O 1972 Die frühen Städte in Dänemark — Forschungsstand (i *Frühe Städte im westlichen Ostseeraum, Kiel Papers '72*, red H Hinz)
- Olsen, O — Schiørring, O 1980 Ti Byer, Diskussionsoplæg til mødet på Skar-rildshus maj 1980 (*Projekt Middelalderbyen, Statens humanistiske forskningsråd*)
- Paludan-Müller, C 1871 Om Kong Valdemars Jordebog (*Videnskabernes Selsk Skr 5 R hist-phil Afd IV*)
- Paludan-Müller, C 1874 Kong Valdemars Jordbog. Et stridsskrift
- Pirenne, H 1925 Medieval Cities, Their Origins and the Revival of Trade
- Poulsen, B 1979 Møntbrug i Danmark 1100—1300 (*Fortid og Nutid* bd 28)
- Randsborg, K 1980 The Viking Age in Denmark. The formation of a state
- Randsborg, K 1982 Rank, rights and resources — an archaeological perspective from Denmark (i *Ranking, Resource and Exchange, aspects of the archaeology of early European society*, red C Renfrew — S Shennan)
- Ribe Bispekrønike, utg av E Jørgensen 1933—35 (*Kirkehistoriske Samlinger* 6:1)
- Riis, Th 1977 Les Institutiones politiques centrales du Danemark 1100—1332
- Riis, Th 1981 Det Middelalderlige danske rejsekongedøme indtil 1332 (i *Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen på 60-årsdagen den 17 oktober 1981*)
- Roesdahl, E 1977 Fyrkat. En jysk vikingeborg II. Oldsagerne og gravpladsen
- Rosén, J 1949 Kronoavsöndringar under äldre medeltid (*Skrifter utg av Kungl Human Vetenskapssamf i Lund* 46)
- Rosén, J 1964 Krongods (*Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*)
- Sandklef 1970 Halländska gods och gårdar på 1200-talet. Översikt och nya synpunkter (*Halland årgång* 53, 1970)
- Saxes Danesaga, övers av J Olrik 1908—1912
- Saxonis Gesta Danorum (Saxo), utg av J Olrik — H Ræder 1931
- Schiørring, O 1980 Horsens (i Olsen-Schiørring 1980)
- Schück, A 1926 Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst
- Scriptores minores historiæ Danicæ mediæ ævi I—II, utg av M C1 Gertz 1917—22
- Skovgaard-Petersen, I 1981 The historical context of the first towns in northern and eastern Europe (i *Bekker-Nielsen m fl* 1981)
- Skovmand, R 1942 De danske Skattefund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder indtil omkring 1150 (*Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1942)
- Skyum-Nielsen, N 1971 Kvinde og Slave. Danmarkshistorie uden retouche
- Snorre Sturlason Kongesagaer, övers av A Holtsmark — D Arup Seip 1970
- Snorri Sturluson Heimskringla, utg av Bjarni Adalbjarnarson 1941—51
- Sogur Danakonunga (= Knyttlingasagan), utg av C af Petersens — E Olson 1919—25

- Steen Jensen, J 1983 Hvor stor var udmøntningen i Danmark i 1000- og 1100-talet? (*Fortid og Nutid* 1983)
- Steenstrup, J 1874 Studier over Kong Valdemars Jordebog
- Steiness, A 1952—53 Utskyld (*N Historisk Tidsskrift* 36)
- Steiness, A 1955 Husebyar (*N Historisk Tidsskrift* 37)
- Stilling, N P 1981 Trelleborg-hypoteser. Om de danske vikingeborges funktion og historiske betydning (*Scandia* 1981)
- Sven Aggesøns historiske skrifter, utg av M C I Gertz 1916—17
- Ulsig, E 1968 Danske adelsgodser i middelalderen
- Ulsig, E 1981 Landbor og bryder, skat og landgilde. De danske fæstebønder og deres afgifter i det 12 og 13 århundrede (i *Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen på 60-årsdagen den 17 oktober 1981*)
- Ulsig, E — Kjær Sørensen, A 1981 Studier i Kong Valdemars Jordebog — Plovtalsliste og Møntskat (*D Historisk Tidsskrift* 1981)
- Weibull, L 1916 Kung Valdemars Jordebok
- Weibull, L 1917 Den skånska kyrkans älsta historia (*Historisk tidskrift för Skåneland* V)
- Vitæ Sanctorum Danorum (= Vitæ), utg av M C I Gertz 1908—12
- Øm klostets krønike, utg av J Olrik 1912 (*Aarbøger udgivne af Historisk Selskab for Aarhus stift* V 1912)
- Österberg, E 1978 Historia och arkeologi (*Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer rapport* 1978:2)